

บทที่ ๒

อุโบสถศีลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยต้องการวิเคราะห์การรักษามุขีอุโบสถศีลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อประยุกต์ใช้กับสังคมไทยในปัจจุบัน ดังนั้นเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจในอุโบสถศีลมากยิ่งขึ้น จำเป็นต้องศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของอุโบสถศีล ความเป็นมาและความสำคัญของอุโบสถศีล วิธีการรักษามุขีอุโบสถศีล อานิสงส์ของการรักษามุขีอุโบสถศีล ตลอดจนศึกษากรณีตัวอย่างการรักษามุขีอุโบสถศีล ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ให้ละเอียดต่อไป

๒.๑ ความหมายของอุโบสถศีล

จากการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงความหมายของอุโบสถไว้ดังนี้ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ คำว่า “อุโปสถ” ในคำว่า “อุโปสถขันธกะ” นั้นแปลว่า “วันที่เข้าอยู่จำ หรือเข้าจำ งดอาหาร” (อุปัสนฺติ เอตฺถาคิ อุโปสฺสโณ, อุปัสนฺตฺติ สึเลน วา อนสฺเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺติ)^๑ อุโปสถศัพท์ ใช้ในความหมายต่าง ๆ คือ

(๑) ใช้ในความหมายการขบปาดิโมกข์ขึ้นแสดง (อายามาธุโส กปฺปิน อุโปสถํ คมฺมิตฺตม)^๒ ดังนี้ว่า

สมัยนั้นพระมหากปปินะอยู่ ณ มัททกฺขณิ มฤคทายวัน เขตกรุงราชคฤห์ ท่านหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดคำนึงขึ้นในใจว่า “เราควรไปทำอุโบสถหรือไม่ ควรไปทำสังฆกรรมหรือไม่ ที่จริงเราเป็นผู้บริสุทธด้วยความสามารถอย่างยิ่ง” สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบความคิดคำนึงในใจของท่านกปปินะ ได้เสด็จมาปรากฏตรงหน้าท่านกปปินะ แล้วตรัสถามถึงความคิดคำนึงในใจของท่านกปปินะ ท่านกปปินะรับว่าใช่ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า

“พราหมณ์ทั้งหลาย” พวกเธอไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาซึ่งอุโบสถ
เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าจัก เคารพ นับถือ บูชาซึ่งอุโบสถ พราหมณ์ เธอจงไปทำอุโบสถ
จะไม่ไปไม่ได้ เธอจงไปทำสังฆกรรม จะไม่ไปไม่ได้”^๓

^๑ สารุด.ฎีกา (ไทย) ๓/๓๘๓/๕๐๘., ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐๘.

^๒ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐๘.

^๓ พราหมณ์ทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงภิกษุชีนาสพ (ดู วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑/๕).

^๔ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔.

(๒) ใช้ในความหมายอุโบสถศีล (เอว อฏฐกสมนฺนาโค โข วิสาขะ อุโปสโก อุปฺปุโส)^๕ หมายถึงศีลอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่นางวิสาขาว่า

วิสาขะ อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก” เป็นอย่างไรคือ อริยสาวก^๖ ในธรรมวินัยนี้เห็นประจักษ์ดังนี้ว่า

๑. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณหาธุระและศีตตราธุระในสัตว์ทั้งหลายแล้ว มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต แม้เราก้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณหาธุระและศีตตราธุระ มีความละอาย มีความเอ็นดูมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๑ นี้

๒. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้เท่านั้น ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก้เว้นขาดจากการลักทรัพย์รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้เท่านั้น ไม่เป็นขโมย เป็นคนอยู่สะอาดอยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๒ นี้

๓. พระอรหันต์ทั้งหลายละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ คือ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรม อันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก้ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๓ นี้

๔. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักเชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลกอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก้เว้นขาดจากการพูดเท็จพูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักเชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลกอยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๔ นี้

^๕ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐๘.

^๖ อริยสาวก หมายถึง (๑) สาวกผู้เป็นอริยะ, สาวกผู้บรรลุนิพพาน มีโสดาปัตติผลเป็นต้น (๒) สาวกของพระอริยะ (คือของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ).

๕. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดวันหนึ่งคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๕ นี้

๖. พระอรหันต์ทั้งหลาย จันมือเดียว ไม่จันตอนกลางคืน เว้นขาดจากการจันในเวลาวิกาลตลอดชีวิต แม้เราก้บริโภคมือเดียว ไม่บริโภคกลางคืน เว้นขาดจากการบริโภคในเวลาวิกาลอยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๖ นี้

๗. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี การละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล การตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประพินพิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวตลอดชีวิต แม้เราก้เว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี การละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เว้นการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประพินพิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๗ นี้

๘. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่นอนบนที่นอนต่ำ คือ บนเตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก้เว้นขาดจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำคือ บนเตียงหรือบนที่นอน ที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันนี้ เราได้ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย และอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ที่ ๘ นี้

วิชา อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลเข้าอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก เป็นอย่างนี้แล^๗

นอกจากนี้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังตรัสถึงอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ไว้ในอุโบสถวรรค หมวดว่าด้วยอุโบสถในหลายพระสูตร เช่น (๑) สังฆิตตูปัสทสูตร ว่าด้วยอุโบสถย่อ^๘ (๒) วิตตูปัสทสูตร ว่าด้วยอุโบสถโดยพิสดาร^๙ (๓) วาเสฏฐสูตร ว่าด้วยอุบาสกชื่อว่า วาเสฏฐะ^{๑๐}

^๗ อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๓/๓๐๕-๓๑๐.

^๘ ดูรายละเอียดใน อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓-๓๐๕.

^๙ ดูรายละเอียดใน อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๖-๓๐๘.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๔/๓๑๒-๓๑๔.

และ (๔) โขขมาสูตร ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อนว่าโฆขมา^{๑๑} อุโบสถ ๘ ประการนี้เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์เกิดขึ้น แก่พระอรหันต์ทั้งหลายโดยมรรค เป็นอุโบสถศีลที่บริสุทธิ์ตลอดชีวิตของท่าน พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ชาวบ้านผู้สมათานรักษาอุโบสถศีล ชื่อว่าได้ดำเนินตามอย่างพระอรหันต์ (อรหตฺ อนุภโรมิ) ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง

(๓) ใช้ในความหมายการจำศีลด้วยการอดอาหาร (สีลํ สุทฺธสฺส เว สทา ผลกุ สุทฺธสฺส-โปสโถ สทา)^{๑๒} การจำศีลด้วยการอดอาหาร ผักคุณฤกษ์ คือฤกษ์เดือนผัก สำหรับผู้หมั่นจดทุกเมื่อดังนั้นอุโบสถศีลก็สำหรับผู้หมั่นจดทุกเมื่อ

ดังที่พราหมณ์เชื้อสุนทรภการทวาชะ กราบทูลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า คนจำนวนมากถือกันว่าแม่น้ำพาหุกาเป็นบุญสถาน สามารถลอยบาปกรรมที่ตนได้กระทำแล้วในแม่น้ำพาหุกาได้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสกับสุนทรภการทวาชพราหมณ์ว่า

คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ทำน้ำอธิกักะ ทำน้ำคยา แม่น้ำสุนทรภการแม่น้ำสรสดี ทำน้ำปยาละ และแม่น้ำพาหุมาดีเป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทรภการ ทำน้ำปยาละ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้ จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย ผักคุณฤกษ์^{๑๓} เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด พราหมณ์ท่านจงอาบน้ำในศาสนาของเราให้เกิดท่านจงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวงเถิด^{๑๔}

(๔) ใช้ในความหมาย นามบัญญัติ (อุโปสโถ นาม นาคราชา)^{๑๕} นาคราชา ชื่อว่าเป็นบัญญัติ เป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ^{๑๖}

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๕/๓๑๔-๓๑๗.

^{๑๒} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐๘.

^{๑๓} ผักคุณฤกษ์ หมายถึงงานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน ๔ ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้นเดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้ (ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๗๕/๕๕๑).

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๕/๖๘-๖๙.

^{๑๕} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๐๔., กุข.ภิกขา (ไทย) ๑๔๑., สารตถ.ภิกขา (ไทย) ๓/๓๘๓/๕๐๘.

^{๑๖} พญาช้างตระกูลอุโบสถ ในที่นี้หมายถึงช้างตระกูลมงคล ๑ ในบรรดา ๑๐ ตระกูล คือ กาฬกัณฑ์ (สีดำ) คังไภยกัณฑ์ (สีเหมือนน้ำไหล) ปันนทกัณฑ์ (สีขาวดั่งเขาไกรลาส) ตามพหกัณฑ์ (สีทองแดง) ปิงคกัณฑ์ (สีทองอ่อนดั่งสีดาแมว) คันธกัณฑ์ (สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม) มังคกัณฑ์ (สีนิลอัญชัน มีกิริยาทำทางเดินงดงาม) เหมกัณฑ์ (สีเหลืองดั่งทอง) อุโบสถกัณฑ์ (สีทองคำ) ฉัททันตกัณฑ์ (กายสีขาวบริสุทธิ์ดั่งสีเงินขวง แต่ปากและเท้าสีแดง) (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕) ในช้างมงคล ๑๐ ตระกูลนี้ ช้างอุโบสถประเสริฐที่สุด (ที.ม.อ. ๑๐/๒๔๖/๒๓๔).

(๕) ใช้ในความหมาย วัน (น ภิกขเว ตทหุโปสเถ สภิกขุกา อวาวาสา)^{๑๗} พระสัมมาสัมพุทธเจ้ารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ในวันที่ควรจำศีลนั้น วัดว่างภิกษุ วันที่พึงจำศีล มี ๓ วัน คือ วัน ๘ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำ และวัน ๑๕ ค่ำ^{๑๘}

ในอรรถกถา ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ได้ให้ความหมายของ อุโปสถ ว่าหมายถึงวันที่เข้าไปอยู่ (จำศีล) ในบทว่า “อุปวสนฺติ” จำศีล คือเป็นผู้เข้าถึงด้วยศีลหรือด้วยอาการที่ไม่ชวนชวาย ชื่อว่าเป็นผู้อยู่จำศีล นอกจากนี้ยังมีการขยายความคำว่า อุโปสถ ไว้หลายความหมายดังนี้

๑. การสวดปาฏิโมกข์ ชื่อว่า อุโปสถ เช่นพระบาลีว่า อายามาธุโส กปปีน อุโปสถํ คมิตฺตํ มาเถตํทํกปปีนํ พวกเราจักไปทำอุโปสถกัน

๒. ศีล ชื่อว่า อุโปสถ เช่นพระบาลีว่า เอวํ อญฺญํคสมนฺนาคโต โข วิสาখে อุโปสโถ อุปวุตโต แะนางวิสาขา ศีลประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้ เราอยู่จำแล้ว

๓. การจำศีล ชื่อว่า อุโปสถ เช่นพระบาลีว่า สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคฺ สุทฺธสฺสโปสโถ สทา การจำศีลด้วยการอดอาหาร ผักคณฺณกฺกํ คือถุกย์เดือนผักค สำหรับผู้หมดจดทุกเมื่อ ดังนั้นอุโปสถ ศีลก็สำหรับผู้หมดจดทุกเมื่อ

๔. บัญญัติ ชื่อว่า อุโปสถ เช่นพระบาลีว่า อุโปสโถ นาม นาคราชา นาคราช ชื่อว่า บัญญัติ

๕. วันที่ควรจำศีล ชื่อว่า อุโปสถ เช่นพระบาลีว่า น ภิกขเว ตทหุโปสเถ สภิกขุกา อวาวาสา ภิกษุทั้งหลาย ในวันที่ควรจำศีลนั้น วัดว่างภิกษุ วันที่พึงจำศีล มี ๓ วัน คือ วัน ๘ ค่ำ (เรียกวันอัฐภูมิ) วัน ๑๔ ค่ำ (เรียกวันจาตุททสี) และวัน ๑๕ ค่ำ (เรียกวันปณฺณรสี)^{๑๙}

ในคัมภีร์อิฐานวรรณนา ได้ให้ความหมายคำว่า อุโปสถ มีศัพท์ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปาติโมกขุเทศะ หมายถึง การสวดปาติโมกข์ของพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณี เช่น สงฺโฆ อุโปสถํ เกรยฺย ปาฏิโมกฺขํ อุทฺธิเสยฺย สงฺฆํพึงทำอุโปสถสวดปาติโมกข์

(๒) ปณณตติ นามบัญญัติ เช่น อุโปสโถ นาม นาคราชา หมายถึง พญานาคชื่ออุโปสเถ

(๓) อุปวาสะ หมายถึง การเข้าจำอุโปสถ

(๔) อญฺญังคะ หมายถึง ศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ เช่น อญฺญํคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวตฺติวา การเข้าอยู่จำอุโปสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

^{๑๗} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๔๓.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๕/๒๒๖.

^{๑๙} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๔๓-๓๔๔., ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๓๕., พ.อ.อ. (ไทย) ๑/๕/๔๐๕.

(๕) อุโปสถทินะ หมายถึง วันอุโปสถ เช่น อชฺฐโปสโก ปณฺณโรโส วันนี้เป็นวันอุโปสถ
๑๕ คำ^{๒๐}

อนสนาที่ สยามาที วา อุเปจฺจ วสนฺตฺติ อุโปสโก อุปวาโส^{๒๑} หมายถึงการเข้าจำศีลอุโปสถ
คือผู้เข้าไปอยู่อาศัยด้วยการอดอาหาร ถือศีลเป็นต้น^{๒๒}

อุโปสถศีล ยังได้ชื่อว่า นิยมศีล นิยม (นิ+ยม อุปรเม+อ) เพราะเป็นศีลที่นิยมงดเว้นตาม
กาล “กาลาทิวเสน นิยมิตฺตํ โปติ นิยม” ส่วนกรรมมีการเข้าอยู่จำศีลตามกาลอันไม่แน่นอนบางครั้ง
บางคราว ไม่เป็นประจำ อยู่ตามข้างขึ้นข้างแรมบ้าง “อํ ปนาคนฺตฺนา สุกฺกปฺกฺขาทิวเสน อนิจฺจํ
นิยมิตฺตํ กาลมฺปวาสาทิกํ กมฺมํ อํ นิยม นาม”^{๒๓}

ในพระราชนิพนธ์ พระอุโบสถศีลคถา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
วินิจฉัยโดยอรรถแห่งอุโบสถศัพท์ ตามอรรถกถา ภัยเกรวสูตร และฎีกากังขาวิตรณีย์ว่า อุโปสถ
สทฺโทปนํ ปาฏิโมกฺขทุทฺทสฺส โลปวาสปลฺลยฺตุติ ทิวเสสุ วตฺติ อธิบายศัพท์อุโบสถ มีความหมาย
ดังนี้

๑. เป็นชื่อพระปาฏิโมกขทุทฺทส คืออุโบสถกรรมแห่งสงฆ์
๒. เป็นชื่อศีล ๘ อันคฤหัสถ์รักษา
๓. เป็นชื่อแห่งอุปवास คืออดข้าวเสียทั้งวันก็ดี บริโภคบ้างแต่วัตถุ มีน้ำผึ้งเป็นอาทิ
๔. เป็นอุโบสถกรรมของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา
๕. เป็นชื่อของช้างมีสีดุจสีแห่งทอง คือช้างตระกูลอุโบสถ
๖. เป็นชื่อแห่งวัน ที่รักษาศีล ๘ ของคฤหัสถ์^{๒๔}

นอกจากนี้ยังทรงให้ความหมาย อุโบสถ ชื่อว่า ศีล นั้น แปลว่า

๑) ธรรมอันบุคคลพึงอาศัยอยู่ โดยบทวิเคราะห์ว่า อุปาสิตพุทฺธ อุโปสโก แปลว่า โย
สํสฺขาโต ธมฺโม อันว่าสภาวะธรรมอันนักปราชญ์นับว่าศีลอันใด ปุญฺญฺตฺติเกหิ อันบุคคลทั้งหลายมี
ประโยชน์ด้วยบุญ อุปาสิตพุทฺธ พึงอาศัยอยู่ อิติ เมเว ตสฺมา เหตุฉนฺนํ โส สํสฺขาโต ธมฺโม อันว่า
ธรรมอันนักปราชญ์นับว่าศีลนั้น อุโปสโก นาม ชื่อว่าอันบุคคลมีประโยชน์ด้วยบุญพึงอาศัยอยู่

^{๒๐} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา , (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์
จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๖๑-๕๖๒.

^{๒๑} ส.สพ. (ไทย) ๓/๑๔๐.

^{๒๒} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๕๔๖.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๕.

^{๒๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ พระอุโบสถศีลคถา (กรุงเทพมหานคร :
ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๒.

๒) กรรมอันกำจัดซึ่งอุปกิเลสที่เป็นเหตุเศร้าหมอง โดยบทวิเคราะห์ว่า อุปกิเลส อูเสติ ทหติ อุปตาเปติ วาติ อุโปสโก แปลว่า โย อุปवासสงฺขาโต สภาโว อันว่าสภาวะอันปราชญ์กล่าวว่า อยู่อาศัยเว้นจากวิติกมมะโทษ อันนักปราชญ์กำหนดด้วยไม่บริโภคอาหารในเวลาวิกาล อันใด ทหติ เผาเสีย อุปกิเลส ซึ่งธรรมทั้งหลายมีราคะและโทสะเป็นต้น ที่เป็นเหตุแปลเปื้อน ทำให้ลำบาก วา นัยหนึ่ง อุปตาเปติ ยังธรรมทั้งหลายมีราคะเป็นต้นทำให้เดือดร้อน

๓) อุโบสถศีล ยังชื่อว่า ตบะธรรม อันสงเคราะห์เข้าในทศพิชราชธรรม ๑๐ ประการ อัน สมเด็จพระมณัฏฐ์ที่ตั้งอยู่ในราชธรรม ในโบราณทรงประพฤติปฏิบัติเพื่อล้างซึ่งบาปกรรมให้ บริสุทธิ์ ภายหลังทรงตั้งเป็นพระราชประเพณีแก่บรมกษัตริย์ทรงนิยมนรักษาเป็นราชธรรม^{๒๕}

ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี คำว่า “อุปวสนติ เอตุถาติ อุโปสโก, อุปวสนตฺติตี สึเลน วา อนสนเนน วา อุปเตตา หุตฺวา อุปวตฺตา วสนตฺติตี อตุโธ”^{๒๖} จำแนกมูลที่มาของคำไว้ใน คัมภีร์ อภิธาน์ปทีปิกา – สฐิ ว่า “อุป (บุพพบท) + วส (ธาตุ – นิवास) + อถ (ปัจจัย) = อุโบสถ” โดยตั้ง วิเคราะห์ศัพท์ว่า “อุปวสนติ เอตุถาติ อุโปสโก แปลว่า “อุโบสถ” วิเคราะห์ศัพท์ทั้งสองคัมภีร์นั้น ว่า “วันเป็นที่เข้าอยู่” หมายถึงเข้าอยู่ด้วยศีล การอยู่รักษา การอยู่จำ หรือด้วยการไม่กินอาหาร(ในเวลาวิกาล)^{๒๗}

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “อุโปสถ” มีศัพท์ ๓ อย่าง คือ

(๑) อุปคนตุวา อรโย อุตตติติ อุโปสโก หมายถึงข้างตระกูลอุโบสถ ผู้เข้าสงครามแล้วทน ต่อข้าศึก (อุป บทหน้า อุต ธาตุ ในความหมายว่า ทน ถ ปัจจัย, พฤทธิ์ อุ เป็นโอ, ลบสระหน้า)

(๒) อุปคนตุวา อรโย อุปาสตติติ อุโปสโก หมายถึงพญานาคชื่ออุโบสถ ผู้เข้าไปเผาศรีรู ด้วยการพ่นไฟใส่ (อุป บทหน้า อุต ธาตุ ในความหมายว่า เผา, เร่าร้อน ถ ปัจจัย, พฤทธิ์ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

(๓) อุปวสนติ เอตุถาติ, สึเลน วา อนสนเนน วา อุปเตตา หุตฺวา วสนตฺติตี อุโปสโก หมายถึง ศีลอุโบสถ, การจำศีลแปด, วันอุโบสถ, ปาฏิโมกขทูเทศ ธรรมเป็นที่เข้าจำ, กาลเป็นที่เข้าจำ คือเข้าไปอยู่โดยการถือศีลหรืออดอาหาร (อุป บทหน้า วส ธาตุ ในความหมายว่า อยู่ ถ ปัจจัย) อนสนนาที่ ล้อมมาที่ วา อุปเปจ วสนติ เอตุถาติ อุโปสโก กาลเป็นที่เข้าถึงการอดอาหารเป็นต้นหรือศีลเป็นต้น แล้วอยู่^{๒๘}

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒ -๗.

^{๒๖} ที.สิ.อ.(บาลี) ๑/๑๗๕-๑๗๖.

^{๒๗} สุมังคลวิลาสินี ปฐมภาค หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๒๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๕-๑๑๐.

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้นิยามศัพท์ของอุโบสถศีล ว่าเป็นศีลที่รักษาเป็นอุโบสถ หรือศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด)^{๒๕}

ในศีลสุดยอดวินัยของพุทธศาสนา อุโบสถศีล ยังมีบทวิเคราะห์ศัพท์ว่า อุปวสิตพุทธิอุโปสโก แปลว่า สภาวธรรมอันบุคคลทั้งหลายผู้ต้องการด้วยบุญพึงเข้าไปอาศัยอยู่(รักษา) ชื่อว่า “อุโบสถศีล” คำว่า อุปกิเลส อูเสติ ทหติ อุปตาเปติ วาติ อุโปสโก แปลว่า การกระทำที่กำจัดทำลายเอาอุปกิเลส ๑๖^{๓๐} ทำให้อุปกิเลส ๑๖ ที่เราร้อน เบาบางหมดสิ้นไป ชื่อว่า “อุโบสถศีล” จากบทวิเคราะห์นี้แสดงให้เห็นว่า อุโบสถศีล เป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ที่สามารถกำจัดอุปกิเลส ๑๖ อันเป็นกิเลสกองใหญ่ได้อีกด้วย^{๓๑}

ในอานิสงส์อุโบสถศีล คำว่า “อุปวสเถ” เป็นคำที่มีกำเนิดมาจากพิธีกรรมเนื่องในยัญพิธีที่ปฏิบัติกันมาในชมพูทวีป (อินเดีย) ตั้งแต่สมัยพระเวท เป็นเวลาก่อนพุทธกาล เป็นธรรมเนียมของหมู่ชนที่อยู่ร่วมกันในครั้งโบราณ ย่อมจะกำหนดวันและพิธีกรรมสำหรับชุมนุมปฏิบัติร่วมกันขึ้นเพื่อแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยกำหนดชุมนุมร่วมกันปีละ ๑ วัน และเดือนละ ๒ วัน คือในวัน เปารณมาส ได้แก่ วันเพ็ญมีพระจันทร์เต็มดวง และในวัน ทรศ (ตรรศ) ได้แก่วันแรกเห็นพระจันทร์ คือวันขึ้น ๑ ค่ำ ของเดือนใหม่ ซึ่งในวันนั้นคหบดีผู้ครองเรือน ผู้จะปฏิบัติยัญพิธีจะต้องเตรียมตัวล่วงหน้าด้วยการอดอาหารตลอดวัน หรืออดอาหารบางชนิดในบางเวลา ครั้นตกลงกลางคืนคหบดีผู้นั้น จะต้องเก็บตัวเฝ้าปฏิบัติดูแลกองไฟบูชายัญ และอยู่แต่ภายในเคหะสถานของตน เพราะถือกันว่าเป็นวันสำคัญ เทวดาทั้งหลายจะลงมาอยู่ด้วย จึงเรียกวันศักดิ์สิทธิ์นี้ว่า “อุปวสเถ” แปลว่า วันเทวดามาอยู่ใกล้ (อุป – ใกล้ + วส – อยู่)^{๓๒} แล้วกลายมาเป็นการจำศีลด้วยการอดอาหาร (อุปวาส)^{๓๓}

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖๔.

^{๓๐} อุปกิเลส ไทยเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมองขุนมัว รับคุณธรรมได้ยาก มี ๑๖ อย่าง คือ ๑. อภิชฌาวิสมโลภะ ละโมบ จ้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร ๒. โทสะ คิดประทุษร้าย ๓. โกรธะ โกรธ ๔. อุปนาหะ ผูกโกรธ ๕. มัถะ ครอบงำ ๖. ปลาสะ ตีเสมอ ๗. อิสสา ริษยา ๘. มัจฉริยะ ตระหนี่ ๙. มายา เจ้าเล่ห์ ๑๐. สาถะเยยะ โอ้อวด ๑๑. ถัมภะ หัวดี ๑๒. สารัมภะ แข่งดี ๑๓. มานะ ถือตัว ๑๔. อติมานะ ดูหมิ่นท่าน ๑๕. มทะ มัวเมา ๑๖. ปมาทะ เดินเลื้อยหรือละเลย.

^{๓๑} ลำลี รักสุทธิ, ศีลสุดยอดวินัยของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๘), หน้า ๖๓.

^{๓๒} สุกุมารทัตต์ The Buddha and Five After – Centuries, p.74.

^{๓๓} ธนิต อยู่โพธิ์, อานิสงส์อุโบสถศีล, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมศิษย์มหาธาตุ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๘-๒๙.

จากการศึกษานี้ผู้วิจัยสรุปคำว่า “อุโบสถ” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความหมาย ๕ ประการ คือ

๑. หมายถึง การประชุมสาวคปาติโมกข์ของพระสงฆ์ ในวันพระขึ้น-แรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๔ ค่ำ เรียกว่า อุโบสถกรรม

๒. หมายถึง ศีลอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

๓. หมายถึง การจำศีลด้วยการอดอาหาร เรียกว่าการเข้าอยู่จำศีลอุโบสถ คือผู้เข้าไปอยู่ อาศัย อดอาหารถือศีลเป็นต้น

๔. หมายถึง นามบัญญัติ (คือชื่อที่เรียก) เช่น เป็นชื่อของช้างตระกูลหนึ่ง มีสีเป็นสีทอง เรียกว่า ช้างตระกูลอุโบสถ

๕. หมายถึง วันที่เข้าอยู่จำศีล หรือด้วยการอดอาหาร อันเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า วันอุโบสถ วันที่พึงจำศีล มี ๓ วัน คือวัน ๘ ค่ำ (เรียกวันอัฐมี) วัน ๑๔ ค่ำ (เรียกวันจาตุททสี) และวัน ๑๕ ค่ำ (เรียกวันปณณาสี) อุโบสถศีล มีวันพระเป็นแดนเกิด ศีล ๘ ที่สมาทานรักษาในวันพระ เรียกว่าอุโบสถศีล ศีล ๘ ที่รักษาในวันอื่นนอกจากวันพระไม่เรียกว่าอุโบสถศีล เรียกว่าศีล ๘ หรืออัฐศีล

ดังนั้นคำว่า อุโบสถศีล ตามความหมายรูปศัพท์ที่ยกมาจากคัมภีร์ต่างๆ นั้น สรุปเป็นความหมายเดียวกันก็คือ “การเข้าอยู่ การอยู่รักษา การอยู่จำ คืออยู่ด้วยการกำหนดใจไว้ อยู่ด้วยการเตรียมตัวโดยมีความตั้งใจอยู่รักษา หมายถึงอยู่จำศีล โดยมีการอดอาหารในเวลาวิกาลเป็นหลักสำคัญ”^{๓๔}

วิเคราะห์ได้ว่า คำว่า อุโบสถ หมายถึงการอยู่จำศีลด้วยการอดอาหารเป็นสำคัญ โดยมีการกำหนดเวลาอย่างแน่นอน ส่วนคำว่าอุโบสถศีล มีความหมายที่ปรากฏโดยท่านผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้ต่างกันคือ

อุโบสถศีล หมายถึง ศีลที่รักษาเป็นอุโบสถหรือศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกและอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือวันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด)^{๓๕} ศีล ๘ ประการ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักทรัพย์ ๑ เว้นจากกรรมไม่ใช่พรหมจรรย์ ๑ เว้นจากกล่าวเท็จ ๑ เว้นจากการดื่มสุราเมรัย ๑ เว้นจากการกินอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่อาทิตย์เที่ยงแล้วไปจนถึงอรุณขึ้นใหม่ ๑ เว้นจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี การดูละเล่น การตกแต่งด้วยดอกไม้ของหอม เครื่องย้อมทากายให้มีผิวงามและเครื่องประดับ ๑

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๗.

เว้นจากนั้นนอนบนเตียงดั่งมีเท้าสูงกว่าประมาณและเบาะฟูก ภายในมีนุ่นสำลีและเครื่องลาดวิจิตร
๑ เรียกว่า อุโบสถศีล เป็นศีลพิเศษอันอุบาสกอุบาสิกาจะพึงเข้าพักอยู่ในกาลเป็นครั้งคราว^{๓๖}

ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า อุโบสถศีลหมายถึงเฉพาะความหมายของวันอุโบสถและการรักษา
อุโบสถศีล หรือศีลอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่มรณวาสผู้ครองเรือน ต้องการปฏิบัติ
รักษาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก แต่มีข้อจำกัดในการครองเรือน มีภาระหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่อครอบครัว
จะพึงปฏิบัติรักษาเพียงวันหนึ่งคืนหนึ่ง นอกจากนี้อุโบสถศีล ยังเป็นศีลขั้นสูงของผู้ต้องการสั่งสม
บารมี เพื่อรู้ธรรมเห็นธรรมและบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งรายละเอียดผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไป

๒.๒ ประวัติของวันอุโบสถศีล

วันอุโบสถศีลนั้น นักปราชญ์ผู้รู้สันนิษฐานว่ามีมาก่อนสมัยพุทธกาล ในเรื่องนี้มี
ปรากฏจากการทำพิธีกรรมของพวกพราหมณ์ได้กำหนดวันประกอบพิธีขึ้นมา เพื่อเป็นการชุมนุม
ร่วมกัน เพื่อแสดงออกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในวันนี้เจ้าของเรือนทั้งหลายผู้จะประกอบ
พิธี จะต้องมีการเตรียมตัวล่วงหน้าด้วยการอดอาหารตลอดทั้งวัน หรืองดอาหารบางชนิดในบาง
เวลา เมื่อถึงเวลากลางคืน เจ้าของเรือนจะต้องรักษาตัวอยู่แต่ภายในบ้าน และปฏิบัติดูแลกองไฟ
บูชาอยู่ พวกเขาเชื่อกันว่าในวันนี้เทวดาทั้งหลายจะลงมาอยู่ด้วย

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค อุโบสถขันธกะ ได้กล่าวว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ พวกปริพาชกอัญญเดียรธีย์^{๓๗} ประชุมกันกล่าวธรรมใน
วัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักข์ ประชาชนทั้งหลายพากันเข้าไปหาเพื่อฟังธรรมพวก
ปริพาชกอัญญเดียรธีย์ก็ได้รับความรักความเลื่อมใสและได้พรรณากวัก พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบ
เรื่องนี้ ทรงดำริว่า ถ้าพระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำการประชุมแสดงธรรมอย่างนี้บ้าง
ย่อมเกิดผลดีแก่พระพุทธศาสนาแน่แท้ จึงได้เสด็จไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ที่ประทับ กราบ
ทูลเรื่องนี้ให้ทรงทราบ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วรับสั่งกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ประชุมกันในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักข์” ภิกษุ
ทั้งหลายจึงมาประชุมกันในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักข์ แล้วนั่งนิ่ง ไม่ได้แสดงธรรม
ประชาชนเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นเพื่อฟังธรรม ไม่ได้ฟังธรรม จึงพากันขออนุญาตว่า “ไฉนพระ
สมณะเชื้อสายพระศาสดาทั้งหลายประชุมกันในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักข์แล้ว จึงนั่ง

^{๓๖} สุเขวณฺ์ พลอยชุม, สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระราชนิพนธ์ สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๘๗.

^{๓๗} อัญญเดียรธีย์ หมายถึงผู้เป็นเจ้าลัทธิอื่นนอกจากพระพุทธศาสนา วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๓๒/๑๐๕.

นั่งเหมือนสุกรไต่ถั่ว^{๓๘}” ธรรมดาว่าผู้ประชุมกันก็ควรกล่าวธรรมมิใช่หรือ” พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ประชุมกันกล่าวธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักษ์” ภิกษุทั้งหลายจึงได้แสดงธรรมให้ประชาชนฟัง ประชาชนต่างก็พอใจแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงกลายเป็นธรรมเนียมถือปฏิบัติกันว่าต้องมาฟังธรรมทุกวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักษ์^{๓๙}

ดังนั้น วันที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ภิกษุประชุมกัน ในวันขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ นี้เรียกว่า “วันอุโบสถ” ในวันนี้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสวดพระปาติโมกข์และแสดงธรรมเทศนาด้วย ทำให้มีประชาชนผู้สนใจมาฟังธรรมเทศนาจำนวนมาก วันอุโบสถนี้ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันธัมมัสสวนะ” แปลว่า วันสำหรับฟังธรรมเทศนา หรือเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “วันพระ” แปลว่า วันดี วันประเสริฐ ซึ่งหมายถึงวันที่จะฝึกตนให้เป็นคนดีเป็นผู้ประเสริฐ แต่คำว่า “วันพระ” ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหรือพระไตรปิฎกและอรรถกถาเล่มใด แต่มีปรากฏในหนังสือ “ไตรภูมิพระร่วง” ซึ่งถือว่าเป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรก ที่พระเจ้าลิไท กษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น มีคำว่าวันพระปรากฏอยู่หลายแห่ง และบางครั้งวันพระนั้นก็เรียกว่า “วันศีล” มีทั้งวันศีลใหญ่ วันศีลเล็ก ซึ่งก็คือวันพระใหญ่ และวันพระเล็กนั่นเอง วันพระใหญ่ได้แก่วัน ๑๔ ค่ำ (วันเดือนขาด) และวัน ๑๕ ค่ำ ส่วนวันพระเล็กได้แก่วัน ๘ ค่ำ และสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก็ทรงเรียก วันธัมมัสสวนะ ว่า “วันพระ” เช่นกัน คือวันดี หมายถึงวันที่คนมาทำสิ่งที่ดี ๆ และถือศีลอุโบสถกันด้วยความปรารถนาของวันอุโบสถ ยังสามารถประมวลเป็นประเด็นย่อ ๆ ไว้อีกว่า

๑. วันอุโบสถ ตามที่เรียกไว้ในสมัยพระเวทว่า “อุปวสตะ” กำหนดไว้เดือนละ ๒ วัน คือ ปักษ์ละ ๑ วัน ได้แก่

๑.๑ วันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ (เปารณมาส)

๑.๒ วันขึ้น ๑ ค่ำ (ทรศ)

๒. วันอุโบสถ ตามที่กล่าวไว้ในอรรถกถา คัมภีร์คฤคชาดก และมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งคัมภีร์มังคลัตถทีปนี นำมากล่าวถึงไว้ว่า สมัยก่อนพุทธกาลกำหนดวันอุโบสถ เดือนละ ๖ วัน คือปักษ์ละ ๓ วัน ได้แก่

๒.๑ วัน ๑๕ ค่ำ (อมวาสี)

๒.๒ วัน ๘ ค่ำ (อัญญมี)

๒.๓ วัน ๑๑ ค่ำ (เอกาทสี)

^{๓๘} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๑๐๕.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๓-๒๐๕.

๓. ต่อมาในสมัยพุทธกาล มีระบุถึงไว้ในพระสูตรต่างๆ รวมเป็นเดือนละ ๖ วัน เหมือนกัน แต่กำหนดวันแตกต่างกันไปจากข้างต้นบ้าง เช่น กล่าวไว้ในพระสูตรและในพระบาลีหลายแห่งคล้าย ๆ กันว่า “จาตุทฺทสี ปณฺจทฺทสี ยา จ ปกฺขสฺส อฏฺฐมฺมี ปาฏิหาริยฺยกฺขณฺจ อฏฺฐกฺกุสฺสมาคํ อุโปสํ อูปวสี สทา สีเลสุ สํวตา คิณฺณํเข้าอยู่จำอุโปสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ๑๔ ค่ำ ตลอดวัน ๑๕ ค่ำ และตลอดวัน ๘ ค่ำของปักษ์ ทั้งอยู่จำปาฏิหาริยฺยกฺขณฺจอุโปสถด้วย สำรวมในศีลทั้งหลายอยู่ตลอดเวลา ฯ”

พิจารณาตามความข้างบนนี้ วันอุโปสถกำหนดไว้เดือนละ ๖ วัน คือปักษ์ละ ๓ วัน เท่ากับวันในข้อ ๒ ต่างแต่กำหนดวันเป็นอย่างนี้

๓.๑ วัน ๑๔ ค่ำ (จาตุทฺทสี)

๓.๒ วัน ๑๕ ค่ำ (ปณฺจทฺทสี)

๓.๓ วัน ๘ ค่ำ (อฏฺฐมฺมี)

ที่กำหนดวัน ๑๔ ค่ำเป็นวันอุโปสถนั้น หมายถึงวัน ๑๔ ค่ำ ข้างขึ้นและข้างแรม คือกำหนดเอาวัน ๑๔ ค่ำ ปักษ์ละ ๒ วัน ถ้าเป็นเดือนขาด ปักษ์ข้างแรมก็กำหนดเอาวัน ๑๓ ค่ำกับวัน ๑๔ ค่ำ เป็นวันอุโปสถ เมื่อกำหนดวัน ๘ ค่ำ ทั้งข้างขึ้นข้างแรมด้วย จึงรวมเป็นเดือนละ ๖ วัน ครบตามกำหนดวันอุโปสถที่กล่าวไว้ในพระบาลีหลายแห่ง เช่น คาถาที่ยกมากล่าวไว้นั้น และใช้วันอุโปสถนี้เป็นวันประชุมฟังธรรมด้วย จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันธรรมสวนะ” ด้วยเหตุนี้ วันอุโปสถหรือวันธรรมสวนะในสมัยพุทธกาล จึงกำหนดไว้เดือนละ ๖ วัน และคาถาที่ระบุถึงโอกาสอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า ปาฏิหาริยฺยกฺขณฺจอุโปสถ

๔. ครั้นภายหลังพุทธปรินิพพานแล้ว บรรดาพระเถระผู้เป็นธรรมสังคากาจารย์ (พระอาจารย์ผู้อธิบายธรรม) คิดเห็นกันว่าช่วงระยะวัน ตั้งแต่ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ไปถึง ๘ ค่ำ เป็นระยะห่างจากโอกาสที่จะได้ฟังธรรม จึงตกลงสมมติวัน ๕ ค่ำ กำหนดเป็นวันธรรมสวนะเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่ง แต่นั้นมาจึงมีวันธรรมสวนะเพิ่มขึ้นอีกปักษ์ละ ๑ วัน วันธรรมสวนะหรือวันอุโปสถ (ซึ่งนับเป็นวันปกติอุโปสถ) จึงกำหนดเป็นเดือนละ ๘ วัน คือปักษ์ละ ๔ วัน ได้แก่

ในซุณหปักษ์ (ข้างขึ้น) มี ๔ วัน คือ

๑) วัน ๕ ค่ำ (ปณฺจมฺมี)

๒) วัน ๘ ค่ำ (อฏฺฐมฺมี)

๓) วัน ๑๔ ค่ำ (จาตุทฺทสี)

๔) วันสิ้นเดือน (อมาวาสี)

ในกาฬปักษ์ (ข้างแรม) มี ๔ วัน คือ

๑) วัน ๕ ค่ำ (ปณฺจมฺมี)

๒) วัน ๘ ค่ำ (อฏฺฐมฺมี)

๓) วัน ๑๔ ค่ำ (จตุทฺทสี)

๔) วันสิ้นเดือน (อมาวาสี)

แต่คงจะเป็นเพราะวัน ๕ ค่ำ คือวันปณฺจมีนั้นมิได้มีมาในพระบาลี และกำหนดมาเพิ่มเติมกันภายหลัง ท่านจึงกล่าวไว้ในคัมภีร์มั่งคัลลตทีปนีวว่า ด้วยเหตุนี้ จึงไม่กำหนดวันปณฺจมีไว้ในคัมภีร์นั้น เพราะมิได้มีมาตลอดกาลทุกเมื่อ

วันอุโบสถนั้น เรียกกันเป็นสามัญว่า “วันพระ” ซึ่งโดยปกติ ถือเป็นวันสำคัญในพระศาสนา เช่นเดียวกับวัน สปาโต ของ คริสต์ศาสนา ฝรั่งเศสผู้รู้บาลีจึงมักจะแปลวันพระหรือวันอุโบสถว่า Fast Day บ้าง Sabbath Day บ้าง ซึ่ง Sabbath Day นั้นในคริสต์ศาสนาของเขามีความหมายว่า “วันหนึ่งในเจ็ดวันที่ถือเป็นวันพักผ่อนจากการงาน” และกล่าวถึงไว้ในบัญญัติ ๑๐ ประการของโมเสส ข้อหนึ่งว่า “ท่านจงระลึกถึงวันสัปดาห์ ถือเป็นวันพระ”

๕. วันอุโบสถหรือวันธรรมสวนะตามที่กำหนดนับถือ และปฏิบัติกันมาในประเทศไทยทุกวันนี้ กำหนดไว้ ๔ วัน เรียกว่า “วันพระ” และอธิบายวันพระไว้ว่า “วันประชุมถือศีลฟังธรรมในพระพุทธศาสนา เดือนหนึ่งมี ๔ วัน คือ วันขึ้น ๘ ค่ำ หรือขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ หรือวันสิ้นเดือน”^{๔๐}

ที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นความเป็นมาของวันอุโบสถในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจุดกำเนิดเริ่มตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล และเป็นเพียงพิธีอย่างหนึ่งของพวกพราหมณ์ในสมัยพระเวท เมื่อมาถึงสมัยพระพุทธเจ้ามีนักบวชนอกศาสนา คือพวกอญฺญเดียรถีย์ได้ประชุมกัน เพื่อสนทนาธรรมกัน พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง จึงทรงมีพุทธานุญาตให้กับภิกษุได้ประชุมเพื่อแสดงธรรมแก่ประชาชนขึ้น จนได้บัญญัติเป็นสิกขาบท จัดเป็นสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์ และได้กำหนดวันนี้เป็นวันอุโบสถ อุบาสกอุบาสิกาที่กำหนดเอาวันนี้เป็นวันถือศีลปฏิบัติธรรมด้วย โดยเน้นไปที่การอยู่รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

ส่วนการกำหนดวันในการถือศีล หรือรักษาอุโบสถของอุบาสกและอุบาสิกาพุทธศาสนิกชนนั้น ได้กำหนดรูปแบบกำหนดวันมาตั้งแต่พิธีของพวกพราหมณ์ และมีการมาแลกเปลี่ยนแปลงในสมัยพระพุทธเจ้า เมื่อหลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน พระเถระผู้เป็นธรรมสังคากาจารย์ จึงมีความคิดเห็นดัดแปลงให้เกิดความเหมาะสม จนถึงสมัยปัจจุบันจึงได้มีการกำหนดวันที่รักษาอุโบสถไว้อย่างเป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอน

^{๔๐} ธนิต อยู่โพธิ์, อานิสงส์อุโบสถศีล, หน้า ๔๔ – ๕๑.

๒.๓ ประเภทของอุโบสถศีล

การรักษาอุโบสถศีล แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) การรักษาอุโบสถศีลตามวันอุโบสถ และ (๒) การรักษาอุโบสถศีล ตามความประพฤติของผู้รักษา

๒.๓.๑ การรักษาอุโบสถศีลตามวันอุโบสถ

อุโบสถศีลเป็นกาลยุดพรหมจรรย์ คือเป็นพรตที่จะต้องรักษาในวันมีกำหนด รักษาวันอื่นจากวันที่กำหนดไม่จัดเป็นอุโบสถศีล แม้จะได้รักษาปฏิบัติโดยเคร่งครัดอย่างไรก็ตาม ก็ไม่ชื่อว่ารักษาอุโบสถศีล เพราะไม่ได้รักษาในวันที่กำหนดไว้ นั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการรักษาอุโบสถศีลตามวันอุโบสถ ว่ามี ๓ อย่าง

มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๓ ได้กล่าวถึงการรักษาอุโบสถศีล ว่ามี ๒ อย่าง คือ ปกติอุโบสถ และ ภาวนาอุโบสถ ส่วนในอรรถกถาราชสูตร กล่าวถึงการรักษาอุโบสถศีลว่ามี ๓ อย่าง คือ ปกติอุโบสถ ภาวนาอุโบสถ และปาฏิหาริย์อุโบสถ ในที่นี้จะถือตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา และอรรถกถาราชสูตร มี ๓ อย่าง คือ

๑. ปกติอุโบสถ

๒. ภาวนาอุโบสถ

๓. ปาฏิหาริย์อุโบสถ

๑) ปกติอุโบสถ หมายถึงอุโบสถที่รักษาตามปกติชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง วันที่กำหนดให้เป็นวันที่รักษาอุโบสถเป็นปกติ นั้น กำหนดเอาวันพระ ขึ้น-แรม วัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ดังหลักฐานที่ปรากฏในวินัยปิฎก มหาวรรค^{๑๑} วันที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ภิกษุประชุมกันในวันขึ้น ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ นี้เรียกว่า “วันอุโบสถ” ในวันนี้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสวดพระปาติโมกข์และแสดงธรรมเทศนาด้วย ทำให้มีประชาชนผู้สนใจมาฟังพระธรรมเทศนาจำนวนมาก วันอุโบสถนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันธัมมัสสวนะ” แปลว่า วันสำหรับฟังธรรมเทศนา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันพระ” แปลว่า วันดี วันประเสริฐ ก็แหละวันอุโบสถนี้ อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายที่เป็นคฤหัสถ์ และพระอริยสาวก พากันสมาทานอุโบสถ อยู่จำอุโบสถ และในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต^{๑๒} กล่าวถึงท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทียวตรวจดูโลกว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ^{๑๓} อยู่จำภาวนาอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่มากหรือน้อย ดังนั้น ปกติอุโบสถก็คือวันที่รักษากันเฉพาะวันที่กำหนดไว้

^{๑๑} คุรยลละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๓-๒๐๕.

^{๑๒} คุรยลละเอียดใน อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๓} อยู่จำอุโบสถ หมายถึงการอธิษฐานอยู่จำอุโบสถ ถือศีล ๘ เดือนละ ๘ ครั้ง (อง.ตัก.อ.(ไทย)

ในครั้งพุทธกาล กล่าวถึงวันรักษาอุโบสถไว้ ๘ วัน ในชุณหปักษ์^{๔๔} ๔ วัน คือ วันขึ้น ๕ ค่ำ วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ และวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ในกาฬปักษ์^{๔๕} ก็ ๔ วัน คือวันแรม ๕ ค่ำ วันแรม ๘ ค่ำ วันแรม ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑๔ ค่ำ ในกรณีเดือนขาด^{๔๖} วัน ๕ ค่ำ มิได้มีในบาลีที่จริง แต่วันนั้นก็ควรถือเอาด้วย เพราะเป็นวันที่พระธรรมสังคาก (พระผู้ร่วมทำการสังคายนาครั้งที่ ๑)ทั้งหลายตั้งไว้^{๔๗}

ในปัจจุบันวัน ๕ ค่ำ ไม่เป็นที่นิยม ปกติอุโบสถนิยมรักษาเฉพาะในวันขึ้น - แรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด คือ ๑ เดือน มี ๔ วัน^{๔๘}

สรุปว่า การรักษาศีลอุโบสถแบบปกติอุโบสถนั้น เป็นการรักษาตามปกติเพียงวันหนึ่งคืนหนึ่งเท่านั้น และเดือนหนึ่งมี ๓ ครั้ง คือวันขึ้น - แรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๔ ค่ำ ในเดือนขาด

๒) ฎีกาอุโบสถ อุโบสถของผู้ตื่นอยู่ (คือผู้กระตือรือร้นและขวยขวายในกุศลไม่หลับไหลด้วยความประมาท) ตั้งใจมั่น คืออุโบสถที่รักษาครั้งละ ๓ วัน โดยถือเอาวันที่กำหนดไว้ในปกติอุโบสถเป็นหลัก แล้วเพิ่มรักษาก่อนกำหนด ๑ วัน เรียกว่า วันรับ และหลังวันกำหนดอีก ๑ วัน เรียกว่า วันส่ง เช่น วัน ๘ ค่ำ เป็นรักษาปกติอุโบสถ ผู้ที่จะรักษาฎีกาอุโบสถก็เริ่มรักษาตั้งแต่วันขึ้น-แรม ๗ ค่ำ ไปสิ้นสุดเอาวัน ๙ ค่ำ คือรักษาในวันขึ้น-แรม ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ และ ๙ ค่ำ รวมเป็น ๓ วัน ๓ คืน ดังหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต^{๔๙} ว่าด้วยท้าวมหาราชทั้ง ๔ ฎีกาอุโบสถ หมายถึง การรักษาศีลอุโบสถศีล ในวันรับและวันส่ง วันรับคือวัน ๔ ค่ำ, วัน ๗ ค่ำ และวัน ๑๐ ค่ำ สำหรับเดือนขาด หรือวัน ๑๔ ค่ำ สำหรับเดือนเต็ม วันส่ง คือวัน ๖ ค่ำ, วัน ๙ ค่ำ และวัน ๑ ค่ำ

ในมังคลัตถปิณี ครั้งพุทธกาล กล่าวถึงวันรักษาฎีกาอุโบสถไว้ ๑๑ วัน ในชุณหปักษ์^{๕๐} ๕ วัน คือ วัน ๔ ค่ำ วัน ๖ ค่ำ วัน ๗ ค่ำ วัน ๙ ค่ำ วัน ๑๓ ค่ำ ในกาฬปักษ์^{๕๑} ๖ วัน คือ วัน ๑ ค่ำ วัน ๔ ค่ำ วัน ๖ ค่ำ วัน ๗ ค่ำ วัน ๙ ค่ำ วัน ๑๒ ค่ำ หรือ ๑๓ ค่ำ นับเป็น ๑๑ วัน ในวันเดือน

^{๔๔} ชุณหปักษ์ เป็นชีกขาว, เช็กสว่าง หมายถึงข้างขึ้น หรือเรียกอีกอย่างว่า ศุกลปักษ์.

^{๔๕} กาฬปักษ์ เป็นชีกมืด หมายถึงข้างแรม หรือเรียกอีกอย่างว่า คณหปักษ์.

^{๔๖} มงฺกล.(ไทย) ๓/๑๐๓/๑๒๓.

^{๔๗} มงฺกล.(ไทย) ๓/๑๑๐/๑๒๘.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน อง.ตีก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๕๕-๑๕๖., อง.ตีก.อ.(ไทย) ๑/๓/๑๖๓-๑๖๔.

^{๕๐} มงฺกล.(ไทย) ๓/๑๐๓/๑๒๓.

^{๕๑} มงฺกล.(ไทย) ๓/๑๐๓/๑๒๓.

ขาด ๑๐ วัน ในวันเดือนเต็ม ซึ่งวันอื่นจากวันเหล่านี้ไม่จัดเป็นกาลแห่งอุโบสถ^{๕๒} เพื่อปฏิเสธความเห็นที่ว่ารักษากุโบสถวันไหนก็ได้

การรักษากุโบสถสี่แบบ ปุจฉาครอุโบสถ เป็นการรักษากุโบสถที่พิเศษขึ้นไปอีกกว่าปกติ คือคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน รักษาอุโบสถตามปกติไม่เพียงพอ ปรากรณจะทำบุญกุศลให้ยิ่งขึ้น แต่ยังไม่สามารถจะบวชเป็นพระหรือภิกษุณีได้โดยเด็ดขาด เพราะยังต้องกังวลด้วยการหาเลี้ยงครอบครัว กังวลด้วยทรัพย์สมบัติ แต่ปรากรณจะทำบุญกุศลให้ยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ตามปกติ จึงรักษากุโบสถสี่เพิ่มขึ้น หรือปรากรณจะรักษากุโบสถสี่ในวันปกติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์แท้จริง จึงเพิ่มวันอุโบสถให้มากขึ้น กว่าวันปกติเป็น ๓ วัน เรียกว่า วันรับวันส่ง คือเพิ่มวันรับ หน้าวันปกติ และเพิ่มวันส่งหลังวันปกติ

๓) ปาฏิหาริยอุโบสถ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นิพัทธอุโบสถ^{๕๓} คืออุโบสถที่รักษากันเป็นประจำทุกวันตลอดพรรษา ๓ เดือน ถ้าไม่อาจรักษาได้ตลอด ๓ เดือน ก็รักษาให้ตลอด ๑ เดือน หลังจากออกพรรษาแล้ว คือรักษาในเขตการแสวงหากฐินของภิกษุ ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้ายังไม่อาจรักษาได้ตลอด ๑ เดือน ก็ให้รักษาเพียงครั้งละครึ่งเดือนหลังจากออกพรรษาแล้ว คือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า ปาฏิหาริยอุโบสถ ดังหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต^{๕๔}

นอกจากนี้คัมภีร์ขุททกนิกาย เล่ม ๒ ได้กล่าวถึงผู้เข้าจำอุโบสถซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำ และวัน ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ ไว้ในวิมานวัตถุ หลายเรื่อง เช่น (๑) อุตตราวิมาน^{๕๕} (๒) ภัททิติถาวิมาน^{๕๖} (๓) โสณทินนาวิมาน^{๕๗} (๔) อุโปสถาวิมาน^{๕๘} (๕) สุนิททาวิมาน^{๕๙} และ (๖) สุนิทนาวิมาน^{๖๐}

จะเห็นได้ว่าในรายละเอียดเกี่ยวกับอุโบสถ ๒ ประเภทหลังนี้ (ปุจฉาครอุโบสถ และปาฏิหาริยอุโบสถ) คัมภีร์ต่าง ๆ ยังแสดงให้เห็นแตกต่างไม่ลงกัน เช่นในอรรถกถาขมทเวสุต^{๖๑}

^{๕๒} มงฺกล.(ไทย) ๓/๑๐๓/๑๒๓.

^{๕๓} อัง.ติก.อ.(ไทย) ๑/๓/๑๖๖.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๕๗., อัง.ติก.อ.(ไทย) ๑/๓/๑๖๘-๑๖๙.

^{๕๕} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๕/๒๒., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๐๗.

^{๕๖} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๑๑/๓๖., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๘๕.

^{๕๗} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๒๓/๓๘., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๕๖.

^{๕๘} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๓๕/๔๐., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๐๒.

^{๕๙} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๕๒/๔๒., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๐๗.

^{๖๐} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๖๔/๔๓., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๒๐๙.

^{๖๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๕.

อธิบายวันรับวันส่ง ซึ่งเป็นปฏิชาครอุโบสถตามอรรถกถาราชสูตร ว่าเป็นปาฏิหาริยอุโบสถ โดยมีได้กล่าวถึงปฏิชาครอุโบสถ และอรรถกถาอุดตราวิมาน^{๖๒} ก็อธิบายวันรับวันส่ง ซึ่งเป็นปฏิชาครอุโบสถ ตามอรรถกถาราชสูตร ว่าเป็นปาฏิหาริยอุโบสถ โดยมีได้กล่าวถึงปฏิชาครอุโบสถ เช่นกัน ส่วนอรรถกถาธรรมิกสูตร^{๖๓} อธิบายปาฏิหาริยอุโบสถ ตามอรรถกถาราชสูตร

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถแล้ว ทรงแสดงกาลแห่งปาฏิหาริย์อุโบสถ ว่าเป็นการเข้าจำอุโบสถ ในระยะเวลา ๕ เดือนเหล่านี้ คือ (อาสาฬหะ) เดือน ๘ ต้นโกสวัตน์เข้าพรรษา ๑ เดือนในพรรษา และเดือน ๑๒ ท่านเรียกว่า ปาฏิหาริย์ ปักข์ อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่าปาฏิหาริย์ปักข์ มี ๓ เดือนเท่านั้น คือ เดือน ๘ เดือน ๑๒ และเดือน ๔ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่ามี ๔ วัน คือ ๑๓ ค่ำ ๑ ค่ำ ๗ ค่ำ และ ๘ ค่ำในทุก ๆ ปักข์ โดยวันก่อนและวันหลังของวันอุโบสถแห่งปักข์ หากพอใจอย่างใดก็พึงถือเอาอย่างนั้น เพราะแท้จริงแล้วจะรักษาอุโบสถในวันใด ผู้มีใจเลื่อมใสปาฏิหาริย์ปักข์ เข้าถึงองค์ ๘ ไม่เว้นแม้แต่วันเดียว ทำให้สมบุรณ์บริบูรณ์ด้วยดี เป็นบุญเป็นประโยชน์ทั้งนั้น แต่ถ้ารักษาได้ในวันตามนิยมนั้นก็จะสมควรกว่า^{๖๔}

แต่มีมงคลทีปนี^{๖๕} แย้งว่าเป็นความเห็นที่ไม่เหมาะ เพราะจะทำให้วันที่บัณฑิตกำหนดไว้ไร้ประโยชน์ ความจริงอุโบสถเป็นกิจที่จะพึงทำในวันที่กำหนดไว้เท่านั้น เนื่องจากเป็นวันที่บัณฑิตรู้จักกันดีอยู่แล้ว และเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศด้วยพระองค์เอง อย่างที่นางอุตตรา เทพธิดา เล่าความดีที่ตนเคยทำสมัยเป็นมนุษย์ให้พระมหาโมคคัลลานะฟังว่า “เมื่อดิฉันยังครองเรือนอยู่ ดิฉันมิได้มีความริษยา ความตระหนี่ ความดีเสมอ ดิฉันมีนิสัยไม่มักโกรธ ประพฤติตามคำสั่งสามี และไม่ประมาทในการรักษาศีลอุโบสถเป็นนิตย์ ดิฉันเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักข์และตลอดปาฏิหาริย์ปักข์”^{๖๖}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุและอุบาสกทั้งหลายว่า “บัณฑิตทั้งหลายกล่าวอุโบสถมีองค์ ๘ ประการนี้ว่า อันพระพุทธรูปผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ทรงประกาศไว้แล้ว แต่นั้นสาวกผู้มีใจเลื่อมใสแล้ว พึงเข้าจำอุโบสถมีองค์ ๘ ให้บริบูรณ์ด้วยดีตลอดวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักข์ และตลอดปาฏิหาริย์ปักข์”^{๖๗}

^{๖๒} พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๐๗.

^{๖๓} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๓๗๘.

^{๖๔} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๓๗๙.

^{๖๕} มงคล.(ไทย). ๓/๑๐๘/๑๒๖.

^{๖๖} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๕/๒๒., พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/๑๐๗.

^{๖๗} พุ.สุ.อ.(ไทย) ๑/๖/๓๖๑-๓๖๒.

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์^{๖๔} ให้ความหมาย ปาฏิหาริย์อัฏฐุโบสถ ว่า หมายถึงอุโบสถที่พึงนำไปซ้ำอีกๆ หรือย้อนกลับไปนำเอามาทำ คือรักษาให้เป็นไปตามกำหนดดังที่เคยทำมาเป็นประจำในแต่ละปี หมายความว่า ในแต่ละปีที่มีช่วงเวลาที่กำหนดไว้ เฉพาะที่จะรักษาอุโบสถประเภทนี้ คืออย่างสามัญ ได้แก่อุโบสถที่รักษาเป็นประจำตลอด ๓ เดือน ในพรรษา (อย่างเต็มที่ ๔ เดือนแห่งฤดูฝน คือ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒, ถ้าไม่สามารถรักษาตลอด ๔ เดือน หรือ ๓ เดือน จะรักษาเพียง ๑ เดือน ระหว่างวันปวารณาทั้งสอง คือ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ ก็ได้ อย่างต่ำสุดพึงรักษาถึงเดือนต่อจากวันปวารณาแรกไป คือ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงแรม ๑๔ ค่ำเดือน ๑๑)

จากการศึกษาพบว่า การรักษาอุโบสถศีลแบบปกติอุโบสถ คือการรักษาอุโบสถ วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ในวันที่กำหนด คือวันพระขึ้น-แรม วัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ การรักษาอุโบสถศีลแบบปฎิชาครอุโบสถ คืออุโบสถที่รักษาครั้งละ ๓ วัน โดยถือเอาวันที่กำหนดไว้ในปกติอุโบสถเป็นหลัก แล้วเพิ่มรักษาก่อนกำหนด ๑ วัน เรียกว่า วันรับ และหลังวันกำหนดอีก ๑ วัน เรียกว่า วันส่ง การรักษาอุโบสถศีล แบบปาฏิหาริย์อัฏฐุโบสถ คืออุโบสถที่รักษากันเป็นประจำทุกวันตลอดพรรษา ๓ เดือน ถ้าไม่อาจรักษาได้ตลอด ๓ เดือน ก็รักษาให้ตลอด ๑ เดือน หลังจากออกพรรษาแล้ว คือรักษาในเขตการแสวงหาภุญชของภิกษุ ถ้ายังไม่อาจรักษาได้ตลอด ๑ เดือน ก็ให้รักษาเพียงครั้งละครั้งเดือนหลังจากออกพรรษาแล้ว รักษาอุโบสถในวันใด ผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสปาฏิหาริย์อัฏฐุเข้าถึงองค์ ๘ ไม่ว่าวันแม้แต่วันเดียว การรักษาอุโบสถเป็นกิจที่พึงทำในวันที่กำหนดไว้เท่านั้น ในวันอื่นนอกจากวันที่พระพุทธรูปเจ้าทรงกำหนดไม่เรียกว่าอุโบสถ เรียกว่าศีล ๘ และการเข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ด้วยความเลื่อมใสทำให้สมบุรณ์บริบูรณ์ด้วยดี เป็นบุญเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

๒.๓.๒ อุโบสถศีลที่จัดตามลักษณะพฤติกรรมของผู้รักษา

การรักษาอุโบสถศีลตามความประพฤติของผู้รักษาอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ เหมือนกันแต่อาจได้รับผลต่างกัน เพราะมีความประพฤติในการรักษายิ่งหย่อนต่างกัน ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงประเภทของผู้รักษาอุโบสถ แก่นางวิสาขาว่ามีอยู่ ๓ ประการ เพื่อให้ผู้สมานทานรักษาได้ใช้พิจารณาอุโบสถที่ตนจะรักษา ว่าเป็นอุโบสถประเภทใด รักษาแล้วมีผลมาก อานิสงส์มาก รุ่งเรืองมาก แผลไพศาลมาก เป็นอย่างไร

๑. นิคคณอุโบสถ แปลว่า อุโบสถแบบพวคนิครนถ์ หมายถึงการอยู่รักษาอุโบสถด้วยการเลิอกงดเว้นในสิ่งที่พอใจ เช่น ตั้งใจจะงดเว้นจากการพูดเท็จ เฉพาะในบางเรื่องกับบางคน งด

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๔.

เว้นจากการฆ่าสัตว์ เฉพาะบางทิศหรือบางชนิดเป็นต้น ในเรื่องของนิคัณฐอุโบสถนี้ มีพุทธพจน์ตรัสว่า

“นิคัณฐอุโบสถ เป็นอย่างไร คือมีสมณนิกายหนึ่งนามว่านิครนถ์ นิครนถ์เหล่านั้นชักชวนสาวกอย่างนี้ว่า “มาเถิดพ่อคุณ ท่านจงลงอาชญาในหมู่สัตว์ที่อยู่ทางทิศตะวันออกเลยร้อยโยชน์ไป จงลงอาชญาในหมู่สัตว์ที่อยู่ทางทิศตะวันตกเลยร้อยโยชน์ไป จงลงอาชญาในหมู่สัตว์ที่อยู่ทางทิศเหนือเลยร้อยโยชน์ไป จงลงอาชญาในหมู่สัตว์ที่อยู่ทางทิศใต้เลยร้อยโยชน์ไป” นิครนถ์เหล่านั้นชักชวนเพื่อเอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์บางเหล่า ไม่ชักชวนเพื่อเอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์บางเหล่าด้วยประการฉะนี้ นิครนถ์เหล่านั้นชักชวนสาวกอย่างนี้ในวันอุโบสถวันนั้นว่า “มาเถิดพ่อคุณ ท่านจงทิ้งผ้าทุกชิ้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เราไม่เป็นที่กังวลของใคร ๆ ในที่ไหน ๆ และตัวเราก็ไม่มีความกังวลในบุคคลและสิ่งของใด ๆ ในที่ไหน ๆ’ แต่บิดาและมารดาของเขารู้ว่า “ผู้นี้เป็นบุตรของเรา” แม้เขาก็รู้ว่า “ท่านเหล่านี้เป็นบิดาและมารดาของเรา” อนึ่ง บุตรและภรรยาของเขาก็รู้ว่า “ผู้นี้เป็นสามีของเรา” แม้ตัวเขาก็รู้ว่า “ผู้นี้เป็นบุตรและภรรยาของเรา” พวกทาสคนงานและคนรับใช้ใกล้ชิดก็รู้ว่า “ผู้นี้เป็นนายของพวกเรา” แม้เขาก็รู้ว่า “คนเหล่านี้เป็นทาสคนงาน และคนรับใช้ใกล้ชิดของเรา” นิครนถ์เหล่านั้นชักชวนในการพูดเท็จ ในเวลาที่ควรชักชวนในการพูดคำสัตย์ด้วยประการฉะนี้ เรากล่าวถึงกรรมนี้ของผู้นั้นว่าเป็นมุสาวาท พอล่วงราตรีนั้นไป เขาบรีโกคโคกะเหล่านั้นที่เจ้าของไม่ได้ให้ เรากล่าวถึงกรรมนี้ของผู้นั้นว่าเป็นอทินนาทาน วิสาขา นิคัณฐอุโบสถเป็นอย่างนี้แล นิคัณฐอุโบสถที่บุคคลรักษายังอย่างนี้แล ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก^{๖๕}

๒. โคปาลกอุโบสถ แปลว่า การรักษาอุโบสถแบบคนเลี้ยงโค หมายถึงผู้รักษารักษาอุโบสถศีลได้อย่างครบถ้วนทุกข้อ แต่ในขณะที่รักษาอยู่นั้น มักจะคิดวางแผนเกี่ยวกับการบริโภคอาหารว่า เมื่อมีการรักษาอุโบสถศีลสิ้นสุดลงในวันพรุ่งนี้ เราจะแจะจะผัดจะกินผลไม้ชนิดนั้นชนิดนี้เป็นต้น หรือขณะรักษาอุโบสถชอบนำเรื่องภายนอกมาพูดคุย เช่นเรื่องสามีภรรยา ลูก เรื่องหน้าที่การงานเป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่คนรักษาอุโบสถศีลไม่ควรคิดไม่ควรพูดในขณะนั้น เรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสแก่นางวิสาขาที่ปราสาทของนาง ในบุบผารามใกล้เมืองสาวัตถีว่า

^{๖๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๓ – ๒๘๑.

โคपालกอุโบสถ เป็นอย่างไร คือคนเลี้ยงโคในตอนเย็นมอบโคให้เจ้าของยอมเห็น ประจักษ์อย่างนี้ว่า วันนี้โคทั้งหลายเที่ยวไปในที่โน้น ๆ คี๋มน้ำในแหล่งโน้น ๆ พรุ้งนี้ ในตอนนี้ โคทั้งหลายจักเที่ยวไปในที่โน้น ๆ จักคี๋มน้ำในแหล่งโน้น ๆ ฉันทโค คนที่รักษา อุโบสถบางคนในโลกนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คิดอย่างนี้ว่า “วันนี้ เราเองก็เวียนกินของเคี้ยว ชนิดนี้ ๆ บริโภคของกินชนิดนี้ ๆ พรุ้งนี้ ในตอนนี้ เราจักก็เวียนกินของเคี้ยวชนิดนี้ ๆ จัก บริโภคของกินชนิดนี้ ๆ” บุคคลนั้นมีใจประกอบด้วยอกิษฌายอมให้วันเวลาผ่านไป ด้วยโลภะนั้น วิสาขา โคपालกอุโบสถเป็นอย่างนี้แล โคपालกอุโบสถที่บุคคลรักษา อย่างนี้แล ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก^{๓๐}

๓. อริยอุโบสถศีล เป็นการรักษาอุโบสถด้วยการทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้ว การทำ จิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วมิได้ด้วยเพียร ดังนี้

๑) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้รักษาอุโบสถศีล ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชา และจรณะ ทรงเป็นพระสุคต ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดา ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค” เมื่อบุคคลผู้รักษาอุโบสถศีล ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้า หมองแห่งจิตเสียได้^{๓๑} อริยสาวกนี้เรียกว่า รักษาพรหมอุโบสถ^{๓๒} อยู่ร่วมกับพรหม ปรรกพรหม จิตที่เศร้าหมองย่อมผ่องแผ้วด้วยความเพียรอย่างนี้

๒) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้รักษาอุโบสถศีล ระลึกถึงพระธรรมว่า “พระธรรมเป็น ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล^{๓๓} ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใส่ตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน” ดังนี้ เมื่อระลึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้เรียกว่า รักษา

^{๓๐} อ.จ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๓ – ๒๘๑.

^{๓๑} เครื่องเศร้าหมองแห่งจิต หมายถึง นิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจ- กุกกุจจะ และวิจิกิฉา (อ.จ.ต.ก.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๒๑๗).

^{๓๒} พรหมอุโบสถ หมายถึงอุโบสถที่รักษาโดยระลึกถึงพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า พรหม ในที่นี้ เป็นชื่อของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือผู้ประเสริฐ (ดูรายละเอียดใน อ.จ.ต.ก.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๒๑๘).

^{๓๓} ไม่ประกอบด้วยกาล หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ไม่จำกัดด้วยกาล ให้ผลแก่ ผู้ปฏิบัติทุกเวลาทุกโอกาส บรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น (ดูรายละเอียดใน อ.จ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘).

ธัมมอุโบสถ^{๓๔} อยู่ร่วมกับธรรมปารภณวโลกุตระธรรม จิตที่เศร้าหมองย่อมผ่อนคลายด้วยความเพียร
อย่างนี้

๓) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้รักษาอุโบสถศีลระลึกถึงคุณพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์สาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔
คู่ คือ ๘ บุคคล”^{๓๕} พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของ
ต้อนรับ ควรแก่ทักษิณ ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก” เมื่อระลึกถึง
พระสงฆ์อยู่ จิตย่อมผ่อนคลาย เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้
เรียกว่า รักษาธัมมอุโบสถ^{๓๖} อยู่ร่วมกับสงฆ์ ปารภณสงฆ์ จิตของเธอจึงผ่อนคลาย เกิดความปราโมทย์
ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

๔) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้รักษาอุโบสถศีลระลึกถึงศีลของตนที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่
ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว ผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกค้นหาและทฎฐิครอบงำเป็นไปเพื่อสมาธิ เมื่อ
ระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่อนคลาย เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เรียกว่า รักษา
ศีลอุโบสถ อยู่ร่วมกับศีล ปารภณศีล จิตของเธอจึงผ่อนคลาย เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมอง
แห่งจิตเสียได้

๕) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้รักษาอุโบสถศีลระลึกถึงเทวดาว่า “เทวดาชั้นจาตุมหาราช
ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาที่นับเนื่องในหมู่
พรหม เทวดาชั้นที่สูงขึ้นไปกว่านั้นมีอยู่ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ การสดับฟัง
จาคะ การบริจาค และปัญญาเช่นใด ตายจากภพนี้แล้วจึงไปเกิดเป็นเทวดาชั้นนั้น ๆ แม้ศรัทธา ศีล
สุตะ จาคะและปัญญา เช่นนั้นของเราก็มีอยู่ เมื่อระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา ทั้งของ
ตนและเทวดาเหล่านั้นอยู่ จิตย่อมผ่อนคลาย เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้
เรียกว่า รักษาเทวดาอุโบสถ อยู่ร่วมกับเทวดา ปารภณเทวดา จิตย่อมผ่อนคลายเกิดความปราโมทย์ ละ
เครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนั้นย่อมเห็นประจักษ์ว่า แม้พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้น
จากการฆ่าสัตว์ ละเว้นจากการลักทรัพย์ ละเว้นพฤติกรรมอันเป็นฆาตึกต่อพรหมจรรย์ ละเว้นจาก

^{๓๔} **ธัมมอุโบสถ** หมายถึงอุโบสถที่รักษาปารภณโลกุตระธรรม ๕ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน
๑ (ดูรายละเอียดใน อง.ติ.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๒๑๘).

^{๓๕} ได้แก่ (๑) พระผู้บรรลุนิพพาน (๒) พระผู้ดำรงอยู่ในนิพพาน (๓) พระผู้บรรลุนิพพาน
สกทาคามีมรรค (๔) พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามีผล (๕) พระผู้บรรลุนาคามีมรรค (๖) พระผู้ดำรงอยู่ใน
อนาคามีผล (๗) พระผู้บรรลุมรรค (๘) พระผู้ดำรงอยู่ในมรรคผล (อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐๓/๑๕๐).

^{๓๖} **ธัมมอุโบสถ** หมายถึงอุโบสถที่รักษาปารภณอริยบุคคล ๘ จำพวก (ดูรายละเอียดใน
อง.ติ.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๒๑๘).

การพูดคำเท็จ ละเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราเมรัย^{๓๖} อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล การตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องประพินพิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว เว้นขาดจากการที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ และรักษาอุโบสถอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่ง อริยอุโบสถเป็นอย่างนี้แล อริยอุโบสถนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความแผ่ไพศาลมากอย่างนี้^{๓๗}

สรุปว่าอุโบสถ ๓ ประการ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่นางวิสาขามหาอุบาสิกาผู้รักษากุโบสถศีลเป็นประจำ เพื่อให้ทราบว่า อุโบสถศีลในพระพุทธศาสนา ๓ ประการนั้นสำคัญอย่างไร โคปาลกอุโบสถ เป็นการรักษากุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค จิตประกอบไปด้วย โลภะ ทนรักษาศีลไม่ให้ขาดเพียงให้พ้นไปวันหนึ่งกับคืนหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้ใส่ใจที่จะฝึกฝนอบรมตน ไม่ชวนช่วยในการบำเพ็ญกุศล นิคคธอุโบสถ คือการรักษากุโบสถที่ปฏิบัติอย่างพวคนิครนถ์ มีความเป็นอยู่อย่างผู้ทูล มุสาวาท พอล่วงราตรีวันอุโบสถนั้นแล้ว การบริโภคของพวกเขาเป็นแบบที่เจ้าของไม่ได้ให้ เป็นอทินนาทาน ดังนั้น โคปาลกอุโบสถก็ดี นิคคธอุโบสถก็ดี เป็นอุโบสถนอกพระพุทธศาสนา ไม่ใช่พุทธประสงค์ เป็นอุโบสถที่ผู้เข้าจำแล้ว จิตเศร้าหมอง จิตมีความวิตกว่าจะไม่บริสุทธิ์ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก ส่วนอริยอุโบสถ เป็นการรักษากุโบสถแบบพระอริยะ และพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้เข้าจำแล้วมีจิตบริสุทธิ์ ไม่มีความกังวล ไม่มีปليโพธในสิ่งใด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความแผ่ไพศาลมาก ดังนี้

๒.๔ วิธีการรักษากุโบสถศีล

ในอรรถกถากุโบสถสูตร^{๓๘} ได้กล่าวถึงการเข้าจำอุโบสถ ว่า บุคคลผู้จะเข้าจำอุโบสถศีลนั้น พึงตั้งใจว่า พຼຽນนี้เราจักรักษากุโบสถ ควรเตรียมตัวให้พร้อม ด้วยการจัดเตรียมอาหารให้พร้อมสำหรับวันอุโบสถ และตรวจตราการงานให้เรียบร้อยเสียก่อน การงานอะไรที่ควรสั่งคนที่บ้านไว้ว่าอย่างไรก็ให้มอบหมายเสียให้เรียบร้อย เมื่อเข้าจำอุโบสถไม่ควรจัดแจงการงานที่เป็นการกระทำที่เบียดเบียนผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ผู้เข้าจำอุโบสถพึงปลดปล่อยปเลิโพธ คือความกังวล

^{๓๖} สุราและเมรัย หมายถึงสุรา ๕ อย่าง คือ (๑) สุราแป้ง (๒) สุราขม (๓) สุราข้าวสุก (๔) สุราใส่เชื้อ (๕) สุราผสมเครื่องปรุง และเมรัย ๕ อย่าง คือ (๑) เครื่องคองดอกไม้ (๒) เครื่องคองผลไม้ (๓) เครื่องคองน้ำอ้อย (๔) เครื่องคองน้ำผึ้ง (๕) เครื่องคองผสมเครื่องปรุง (พ.ุ.อ.(บาลี) ๑๓-๑๔).

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน อ.จ.ด.ก. ๒๐/๓๑/๒๕๐-๒๕๔., อ.จ.ด.ก.อ. ๑/๓/๓๕๒-๓๕๐.

^{๓๘} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๑/๑๓๖., วิ.อ.(ไทย) ๔/๑/๓๒๓.

ห้วงไยต่าง ๆ ออกไปเสีย ในวันอุโบสถผู้รักษามุขอุโบสถ พึงทำการกำหนดกาลว่า “เราจักรักษาอุโบสถตลอดวันนี้และคืนนี้” แล้วเปล่งวาจาสมทานองค์อุโบสถ ๘ ประการ ในสำนักของภิกษุภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้รู้ลักษณะของศีล ๘ แต่เจ้าครู หากรู้บาลีก็พึงเปล่งวาจาสมทานด้วยภาษาบาลี ส่วนผู้ไม่รู้ภาษาบาลี ควรอธิษฐานว่า “ข้าพเจ้าอธิษฐานอุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว” (พุทธปณฺณุตฺตํ อุโปสถํ อธิฏฺฐามิ) ผู้สมทานอุโบสถควรรับประทานอาหารแต่เช้า ไม่ควรทำกิจใด ๆ อย่างอื่น ไม่ควรปล่อยเวลาให้ล่วงไปควรทำกรรมนบอายุของตนว่าสิ้นไปเท่าใด และพึงระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์ เมื่อบริโภคอาหารก็ควรบริโภคเหมือนภิกษุผู้มีภัตรเป็นประจำ แล้วไปสู่วิหารหรือวัด เพื่อฟังธรรม ศึกษาธรรม สนทนาธรรมหรือมนสิการบรรดาอารมณ์ ๓๘ อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง (แต่ในปัจจุบัน เป็นบริกรรมอาการ๓๒ มี ขณ ผม เล็บ ฟัน หนัง... เป็นต้น) ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับนางวิสาขาว่า “ วิสาขา เธอมาจากที่ไหนแต่ยังวันเทียว นางวิสาขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้หม่อมฉันจะรักษามุขอุโบสถ”^{๕๐}

ในฎีกาอุโบสถสูตรว่า ผู้รักษามุขอุโบสถพึงทำการกำหนดว่า เราจักรักษามุขอุโบสถตลอดคืนนี้และตลอดวันนี้ แล้วทำโดยรวมกันด้วยอำนาจองค์อุโบสถว่า “ข้าพเจ้าสมทานสิกขาบท ๘” แล้วทำการเปล่งวาจาสมทานอุโบสถเฉพาะองค์ตามบาลีอย่างนี้ว่า

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๒. อทินฺนาทานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๓. อพฺรหฺมจริยา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๔. มุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๕. สุราเมรยมหฺขปมาทญฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๖. วิกาลโภชนา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๗. นจฺเจตฺตวาทิตฺตวิสุทฺทสุสฺสนา มาลาคนฺธวิเลปนธารณ มณฺฑนวิภูสนญฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.
๘. อุจฺจาसनมหาสนา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ.

อิมํ อญฺฐกฺกสมนฺนาคตํ, พุทฺธปณฺณุตฺตํ อุโปสถํ, อิมญจ รตฺตํ อิมญจ ทิวสํ, สมฺมเทว อภิรกฺขิตุ สมาธิยามิ. ถ้าไม่รู้ภาษาบาลี ก็สมทานเป็นภาษาไทยก็ได้ ดังนี้^{๕๑}

๑. ข้าพเจ้า ขอสมทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. ข้าพเจ้า ขอสมทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้

^{๕๐} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๓๕.

^{๕๑} บ.บ. (ไทย) ๒๕/๒-๓.

๓. ข้าพเจ้า ขอสมาทานสิกขาบท	คือเจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ ^{๔๒}
๔. ข้าพเจ้า ขอสมาทานสิกขาบท	คือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. ข้าพเจ้า ขอสมาทานสิกขาบท ^{๔๓}	คือเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท
๖. ข้าพเจ้า ขอสมาทานสิกขาบท	คือเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ^{๔๔}
๗. ข้าพเจ้า ขอสมาทานสิกขาบท	คือเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี การละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล ^{๔๕} และเจตนางดเว้นจากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องประดับ
๘. ข้าพเจ้า ขอสมาทานสิกขาบท	คือเจตนางดเว้นจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนสูงและใหญ่

^{๔๒} พฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ หมายถึงเจตนาที่จะเสพเมถุนธรรม (พฤติกรรมของคนคู่กัน) หรือเจตนาที่แสดงออกทางกายโดยมุ่งหมายที่จะเสพเมถุนธรรม (พ.ช.อ.(ไทย) ๒/๑๗).

^{๔๓} อรรถกถาอธิบายว่า สุราและเมรัยเป็นของมีนเมา และมีสิ่งอื่นอีกที่เป็นของมีนเมา (ตพุกยเมว (สุราเมรัย) มทนิยญฐน มชช, ยัม วา ปนญญปิ กิณจิ มทนิย) จึงอาจแปลตามนัยนี้ว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาสุราเมรัย และของมีนเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (พ.ช.อ.(ไทย) ๒/๑๘).

^{๔๔} เวลาวิกาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เลยเที่ยงวันไป (พ.ช.อ.(ไทย) ๒/๒๗).

^{๔๕} คำว่า “นัจจิตวาทิตวิสุททัสสนา” ในสิกขาบทนี้แปลได้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ แปลว่า “การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อการกุศลคือการฟ้อนรำ ขับร้อง และบรรเลงดนตรี” (ดู ทิ.สี. (ไทย) ๕/๑๓/๖ ประกอบ) นัยที่ ๒ แปลว่า “การฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี และการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อการกุศล” ในที่นี้แปลตามนัยที่ ๒ คำว่า “ทัสสนา” มิได้จำกัดความหมายเพียงการดู การเห็นเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการฟัง การได้ยินด้วย คำว่า “ข้าศึกต่อกุศล” แปลจากคำว่า “วิสุททะ” หมายถึงเหตุทำลายกุศลธรรมให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น และหมายถึงเป็นข้อประพฤติกิเลสที่ไม่เหมาะสมต่อพระพุทธศาสนา.

ในสิกขาบทนี้พึงทราบนัยเพิ่มเติมอีก ๒ นัย คือ (๑) จะจัดเป็นการล่วงละเมิดสิกขาบทได้ต่อเมื่อเข้าไปดูเพราะประสงค์จะเห็นเท่านั้น แต่ถ้าบังเอิญการละเล่นนั้นผ่านมาให้เห็นเองทางที่ตนยืน นั่ง หรือนอนอยู่ ไม่จัดเป็นการล่วงละเมิด จัดเป็นเพียงความเศร้าหมอง (๒) เพลงขับร้อง (คีตะ) ที่ประกอบด้วยธรรม ถือเป็นความเหมาะสม ไม่ห้าม แต่ธรรมที่ประกอบเป็นเพลงขับร้อง ถือเป็นความไม่เหมาะสม (พ.ช.อ.(บาลี) ๒/๒๗-๒๘).

^{๔๖} สารคุด.ฎีกา (ไทย) ๓/๑๐๖/๓๐๘.

หรือเมื่อไม่รู้ภาษาบาลี ก็ฟังสมาทานเฉพาะองค์ด้วยภาษาของตน หรือด้วยอำนาจ อริยฐานโดยรวมว่า “ข้าพเจ้าอริยฐานอุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว” เมื่อไม่มีผู้อื่นก็ อริยฐานเองก็ได้^{๔๗}

การสมาทานองค์อุโบสถนั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งความเกิดในสวรรค์ เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่นางวิสาขาว่า “วิสาขา ผู้ใดพึงครองราชย์เป็นอิสริบดีแห่ง มหาชนบท ๑๖ เหล่านี้ ซึ่งมีรัตนะ ๗ ประการมากมาย คือ อังคะ มคธะ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ การครองราชย์ของผู้นั้นย่อม ไม่ถึงเลี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ”^{๔๘}

การสมาทาน หมายถึงการถือเอา รับเอาเป็นข้อปฏิบัติ, การถือปฏิบัติ เช่น สมาทานศีล คือรับเอาศีลมาปฏิบัติ^{๔๙}

การวิรัติ คือ การงด(ฮารติ.) การเว้น(วิริติ.) ความงด, ความงดเว้น เจตนางดเว้นจาก ความชั่ว เจตนาเป็นเครื่องงดเว้น เจตนาเป็นเครื่องละเว้น คนจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล คือ ผู้มีปกติกาย และวาจาสะอาด ปราศจากโทษ ต้องมีวิรัติ วิริติมี ๓ ประการ คือ **สัมปัตตวิริติ** งดเว้นในเหตุการณ์ ที่ประสบเฉพาะหน้า คือ ความเว้นจากวัตถุอันประจวบเข้ามาถึงในขณะนั้น ซึ่งตนจะล่วงได้ แต่ไม่ ล่วง เพราะจิตมีหิริและโอตตปปะ เป็นวิริติของคนผู้ไม่ได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้ เช่น กำลังจะฆ่าสัตว์ แต่เกิดความสงสารสัตว์ในขณะนั้น เกิดความละอายเลยไม่ฆ่าแล้วปล่อยสัตว์ไป จัดเป็น สัมปัตตวิริติ **สมาทานวิริติ** งดเว้นด้วยการตั้งใจสมาทานไว้แต่แรก คือการถือ การเว้นด้วยการรับ ข้อปฏิบัติมาถือ เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาศีลขอมสละแม้ชีวิตของตนไม่ละเมิด ไม่ก้าวล่วง ทั้ง ในเวลาสมาทานสิกขาบท และเวลาอื่นจากนั้น จัดเป็นสมาทานวิริติ วิริติสมาทานมี ๒ แบบ คือ **ปัจเจกสมาทาน** คือการสมาทานโดยแยกเป็นสิกขาบท หรือเป็นข้อ ๆ เมื่อทำผิดศีลข้อใด ก็ขาด เฉพาะศีลข้อนั้น **เอกัณมสมาทาน** คือการสมาทานรวมกันทุกสิกขาบท ไม่แยกข้อ ถ้าขาดข้อใดข้อ หนึ่งถือว่าขาดหมด **สมุทเทวิริติ** คือเว้นด้วยการตัดขาด เป็นคุณธรรมของพระอริยบุคคล ท่านไม่ ขอมละเมิดทุกเหตุการณ์ แม้จะถูกทรมานบีบด้วยประการต่าง ๆ หรือทำชีวิตให้แตกดับก็ตาม^{๕๐}

จากการศึกษาพบว่า การรักษากุโบสถศีลนั้น จะสมาทานเองหรือสมาทานกับพระสงฆ์ก็ได้ ทั้งนี้เพราะผู้ที่อาศัยอยู่ในถิ่นกันดารไม่มีวัด ไม่มีพระ ก็สามารถสมาทานเองได้และไม่จำกัด

^{๔๗} มงคล.(ไทย) ๓/๑๒๕/๑๔๐-๑๔๑.

^{๔๘} มงคล.(ไทย) ๓/๑๓๑/๑๔๒.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๑.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน มงคล.(ไทย) ๓/๑๕๕-๑๕๖/๑๓๐-๑๓๔., พันตรี ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์, **คู่มือ เบญจศีลเบญจธรรม และอุโบสถศีลฉบับธรรมเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง), หน้า ๑๘-๒๐.

สถานที่ ว่าเป็นที่ใด ที่ใดสัปปายะ^{๕๐} สะดวกเกื้อกูลต่อการปฏิบัติรักษาก็ทำได้ จะเป็นวัดที่บ้านที่ป่า หรือในทะเลได้ทั้งนั้น หากผู้นั้นมีเจตนาถว้นแล้วก็จัดเป็นศีลเช่นกัน ไม่จำกัดสถานที่ เช่น พระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก เรือแตกว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทร สังเกตเห็นพระจันทร์เต็มดวงรู้ว่าวันนี้เป็นวันอุโบสถ จึงทรงบ้วนพระโอษฐ์แล้วอธิษฐานรักษากุโบสถ หรือเรื่องพระเจ้าอุทัย ซึ่งในชาติก่อนเป็นเพียงบุรุษเฉยใจคนหนึ่งในบ้านเศรษฐีสุจิตปรีวาร ได้อธิษฐานอุโบสถครั้งวันเท่านั้น ก็ได้ศใหญ่เกิดเป็นพระเจ้าอุทัย หรือแม่แต่นางวิสาขาและอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก็สมารถที่บ้านแต่เช้าตรู่ แล้วจึงถือดอกไม้ของหอมไปสมารถที่วัดทีหลัง เพื่อทำบุญทำทานและฟังธรรมด้วย บุคคลผู้รักษากุโบสถ สมารถด้วยตนเองก็ดี สมารถยังสำนักภิกษุสงฆ์ก็ดี สมารถยังสำนักของผู้อื่นก็ดี ก็ได้ชื่อว่าสมารถแล้ว หรือรับเอามาปฏิบัติแล้ว สมารถรวมก็ดี สมารถเฉพาะองค์ก็ดี ก็เป็นอันสมารถเหมือนกัน ระหว่างสมารถและวิริติ ไม่แตกต่างกัน เมื่อสมารถรวมกัน วิริติก็อย่างเดียวกันทั้งนั้น เจตนาก็เป็นอันเดียวเหมือนกัน คือความตั้งใจที่จักษุรักษากุโบสถมืองค์ ๘ และความตั้งใจที่จักษุถว้นบาปทุจริตเพื่อมิให้องค์ ๘ แตกทำลาย

๒.๕ อานิสงส์ของการรักษากุโบสถศีล

การรักษาศีล ๘ หรืออุโบสถศีล นอกจากจะมีอานิสงส์เช่นเดียวกับศีล ๕ และมีระดับที่สูงกว่าแล้ว ยังมีอานิสงส์ในด้านสังคม และเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอีก คือ

๑. เป็นการคุมกำเนิดโดยธรรมชาติ

๒. เป็นการลดช่องว่างระหว่างชนชั้น ไม่มีการแข่งขันประดัดประดางร่างกาย อันเป็นการโอ้อวด ความฟุ้งเฟ้อใส่กัน

๓. ทำให้จิตสงบในเบื้องต้น แล้วเกิดความเมตตากรุณาต่อกัน

๔. เมื่อจิตสงบ ย่อมสามารถเข้าถึงธรรมะขั้นสูงต่อไปได้โดยง่าย

ดังนั้น เมื่อต้องการสร้างคุณธรรมต่าง ๆ จะต้องมีการรักษากุโบสถศีล เพื่อชักนำผู้ที่ประพฤติดูความเจริญในการปฏิบัติธรรมขั้นสูง สมด้วยเถรเถรา ทวาทสภานิบาต สิลเถรเถราว่า “ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรในศีลอันจะเป็นเครื่องกันความทุจริต ทำจิตใจให้ร่าเริง

^{๕๐} สัปปายะ หมายถึง สบาย,สภาพเอื้อ,สภาวะที่เกื้อหนุน, สิ่ง สถานที่ หรือบุคคลซึ่งเป็นที่สบาย เหมาะกัน เกื้อกูล หรือเอื้ออำนวย โดยเฉพาะที่เกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญและประดัดประดางรักษาสมาธิ ท่านแสดงไว้ ๗ ข้อ คือ อาวาส (ที่อยู่) โภจร (ที่บิณฑบาตหรือแหล่งอาหาร) ภัสสะ (เรื่องพูดคุยที่เสริมการปฏิบัติ) บุคคล (ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยแล้วช่วยให้จิตผ่องใสสงบมั่นคง) โกษณะ (อาหาร) อตุ (อุณภูมิและสภาพแวดล้อม) อิริยาบถ ; ทั้ง ๗ ข้อนี้ที่เหมาะสมกับเป็นสัปปายะ (อาวาสสัปปายะ) ส่วนที่ไม่สบายเป็น อสัปปายะ.

เป็นที่หยั่งลงมหาสมุทร คือ นิพพานของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๕๒} อุโบสถศีลจึงมีผลอานิสงส์ (ผลแห่งความดี) สำหรับผู้ประพฤติ เป็นปัจจัยก่อให้เกิดคุณค่าของชีวิต ให้อยู่ในขอบเขตของความดี

ศีลของบุคคลผู้ใดบริสุทธิ์ การทรงบาตรและจีวรของบุคคลนั้น น่าเลื่อมใสบรรพชาของบุคคลนั้นมีผล ย่อมไม่หยั่งลงสู่กัณโถที่มีการติเตียนตนเองเป็นต้น คุณพระอาทิตย์ไม่หยั่งลงสู่ความมืดมนนั้น ภิกษุที่งามอยู่ในป่าย่อมงามด้วยสมบัติคือศีล คุณพระจันทร์ที่งามอยู่บนท้องฟ้า งามด้วยสมบัติคืออริสมิฉะนั้น แม้กลิ่นกายของภิกษุผู้มีศีล ก็ยังทำความปราโมทย์ให้แก่เทวดาทั้งหลาย ตลอดสิบทิศไม่มีขัดข้อง สักการะที่ทำแล้วในท่านผู้มีศีลแม้น้อย ก็ย่อมมีผลมาก เพราะฉะนั้นผู้มีศีลจึงเป็นดุจภาชนะ (รองรับ) เครื่องบูชาสักการะ อาสวะทั้งหลายที่เป็นไปในทิฏฐธรรม ย่อมไม่เบียดเบียนท่านผู้มีศีล ผู้มีศีลย่อมขุดรากของทุกข์ที่เป็นไปในสัมปรายภพ สมบัติใดในมนุษย์และสมบัติใดในเทวดา สมบัติทั้งสองนั้น เมื่อผู้มีศีลถึงพร้อมปรารถนาอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่พึงได้ยาก ก็สมบัติคือพระนิพพานอันสงบสว่างส่วนนี้ใด ใจของท่านผู้มีศีลบริบูรณ์ ย่อมแล่นไปตามสมบัตินั้น^{๕๓}

ผู้ที่มีศีลอุโบสถนั้นย่อมมีหลักความประพฤติที่ถูกต้อง เริ่มด้วยการประพฤติดีทางกาย ทางวาจาและสัมมาชีพ ย่อมมีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ประโยชน์ของศีลเป็นกระบวนการสร้างปัญญา เพื่อกำจัดอวิชชาด้วยระบบความประพฤติ และการดำเนินชีวิตที่ควบคุมค้นหาซึ่งเป็นตัวสร้างปัญหาต่างๆ เพราะผู้ที่มีศีลนั้นย่อมมีอวิปฏิสาร คือความไม่เดือดร้อนใจเป็นอานิสงส์อย่างประเสริฐ อวิปฏิสารนั้นจะเป็นเหตุให้เกิดปีสัทธาธิ (ความสงบกายใจ) ปีสัทธาธิเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ (ความตั้งใจมั่น) สมาธิเป็นเหตุให้เกิดญาณทัสสนะ (รู้เห็นตามความเป็นจริง) ยถาญาณทัสสนะ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทา (ความเบื่อหน่ายในสังขาร) เกิดวิราคะ (คลายกำหนด) ส่งให้บรรลู่ถึงวิมุตติญาณทัสสนะ คือ ความรู้ ความเห็นว่าจิตพ้นแล้วจากอาสวะทั้งปวง^{๕๔}

การละบาปอกุศลทั้งปวงเริ่มต้นที่ศีล เพราะผู้มีศีลมีจิตใจที่อดทนกล้าหาญกำจัดความเกียจคร้านและเบื่อหน่ายให้หมดสิ้นไป มีจิตใจที่มั่นคงแก่กล้า สามารถสร้างกุศลธรรมที่เจริญงอกงามเป็นทางให้เกิดคุณงามความดี ที่ส่งเสริมสติปัญญารู้จักเหตุผลรับผิดชอบตนเอง สมด้วยบทปจฺจนาและวิสัยนาระหว่าง พระเจ้ามีลนัทกับพระนาคเสนเถระ มีปัญหาที่พระเจ้ามีลนัทถามถึง

^{๕๒} พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓๘/๓๓๒.

^{๕๓} สมเด็จพระวันรัต(แสง เขมจารี), สมันตปาสาทิกา วิสุทธิมรรค และอภิธัมมัตถวินิ, (พระนคร : พระจันทร์, ๒๔๘๕), หน้า ๖๒ – ๖๓.

^{๕๔} พระภิกษุมนูญ(เสรี ธมฺมเวที), พระธรรมเทศนาอาหุเนยยาภิธานในพระธรรมเทศนา รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พระกิตติสารเมธี, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖.

ลักษณะของศีลว่าเป็นอย่างไร พระนาคเสนเถระถวายพระพรว่า “ศีลเป็นที่อาศัยแห่งกุศลกรรมทั้งปวง ซึ่งได้ชื่อว่าอินทรีย์ พละ โพชนงค์ มรรค สติปัญญา สัมมปธาน ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เมื่อโยคาวจรตั้งอยู่ในศีลแล้ว กุศลกรรมทั้งปวงย่อมไม่เสื่อม^{๕๕} เพราะฉะนั้นผู้ที่มิอุโบสถศีลย่อมที่จะได้รับประโยชน์ คือ เป็นที่รักใคร่ชอบใจของปวงชน ผู้มีปัญญาย่อมเป็นมิตร ไม่มีภัยเวรแก่ใครๆ เพราะผู้เช่นนั้น ย่อมถึงพร้อมด้วยจรรยามารยาท นำความสุขความเจริญมาสู่ตน และหมู่คณะด้วย

อุโบสถศีลเป็นศีลระดับสูงที่อุบาสกอุบาสิกา ผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับอานิสงส์อย่างสูงสุดเช่นกัน การอยู่รักษาอุโบสถ เป็นการอบรมกายวาจาและใจ ฝึกหัดตัดนิสัยและสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นมีในตน มีผลคุณค่ายิ่งกว่าเงินทองของนอกกาย เป็นกุศลกรรมที่ประเสริฐยิ่ง การรักษาอุโบสถเป็นการสร้างพื้นฐานแห่งคุณธรรมความดีเบื้องต้น สำหรับรองรับคุณธรรมขั้นสูงในพระพุทธศาสนา คือสมาธิและปัญญา เป็นเสมือนพื้นที่นามีสตินคิมีน้ำชุ่มชื้น เป็นพื้นที่ใช้เพาะปลูกพืชพรรณธัญญาหารต่างๆ ให้เจริญเติบโตและเกิดผลออกงาม ถ้าพยายามรักษาอุโบสถศีลให้ดี ย่อมจะเป็นบันไดให้เหยียบย่างก้าวขึ้นไปสู่สวรรค์ เป็นประตูทองช่องทางที่จะดำเนินเข้าสู่พระนิพพาน^{๕๖}

อานิสงส์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติหรือรักษาอุโบสถศีล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบว่า สตรีหรือบุรุษในโลกนี้ที่อยู่รักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แล้วจะได้เกิดเป็นเทวดา ณ สวรรค์ก็ได้สมปรารถนา ได้เสวยสมบัติอันยิ่งใหญ่รุ่งเรืองไพศาล หามีสมบัติใดในเมืองมนุษย์นี้เทียบมิได้ ดังมีพุทธคำรัสกับนางวิสาขาว่า

วิสาขา ๒๐๐ ปีมนุษย์ เป็นวันหนึ่งกับคืนหนึ่งของเทวดาเหล่าชั้นยามา โดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒ เดือนเป็นปี โดยปีนั้น ๒,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าชั้นยามา วิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่าชั้นยามา ที่ว่าราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล

วิสาขา ๔๐๐ ปีมนุษย์ เป็นวันหนึ่งกับคืนหนึ่งของเทวดาเหล่าชั้นดุสิต ฯลฯ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าชั้นดุสิต วิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่าชั้นดุสิต ที่ว่าราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล^{๕๗}

^{๕๕} กรมศิลปากร, มิลินทปัญหา พิมพ์เป็นงานอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธิวงศาจารย์ (สูง ธัญญาโณ), พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

^{๕๖} ธนิต อยู่โพธิ์, อานิสงส์อุโบสถศีล, หน้า ๗๒.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน อัง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๕๕ – ๒๕๕.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับนางวิสาขาเรื่องอุโบสถศีลไว้ใน อุโบสถสูตร ว่ามี ๓ ประเภท ซึ่งแต่ละประเภทแบ่งออกตามวิธีการปฏิบัติ ดังนี้ คือ

๑. โคปาลกอุโบสถ คือ อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค
๒. นิคัณฐอุโบสถ คือ อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างนิครนถ์
๓. อริยอุโบสถ คือ อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างอริยสาวก

โคปาลกอุโบสถ เป็นของคนที่รักษาไม่จริง เมื่อสมาทานศีลอุโบสถแล้ว แทนที่จะรักษา และปฏิบัติธรรมตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง กลับไปคุยกันถึงเรื่องไร้สาระ เช่นวันนี้ได้กินอาหารอร่อยถูกปากอย่างนี้ พรุ่งนี้เราจะต้องเตรียมอาหารอย่างนี้มากินอีก เพราะอาหารอย่างนี้ใครๆ ก็ปรารถนา ดังนั้น จึงเรียกการรักษาอุโบสถประเภทนี้ว่า เป็นเหมือนคนเลี้ยงโค ที่มอบโคคืนเจ้าของในตอนเย็น แล้วคิดว่า วันนี้โคเที่ยวหากินหญ้าที่ทุ่งหญ้าโน้น ค็มน้ำที่ลำธารโน้น วันพรุ่งนี้ จะต้อนไปทุ่งหญ้าโน้น ค็มน้ำลำธารสายโน้น เปลี่ยนที่อยู่ไปเรื่อย^{๔๘}

นิคัณฐอุโบสถ เป็นการกระทำอย่างพวกนักบวชนิกายหนึ่งที่มีนามว่า นิครนถ์ (นักบวชนอกศาสนา ที่เป็นสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร ปัจจุบันคือศาสนาเซนที่ยังอยู่ในอินเดีย) มีวิธีการ คือ ชักชวนสาวกให้ต้อนสัตว์ไปในทิศทางต่าง ๆ บ้างก็ชักชวนกันให้เมตตาสัตว์บางชนิด บ้างก็ให้ทารุณกับสัตว์บางชนิด บ้างก็ชักชวนให้สละผ้าห่มทุกชิ้นในวันอุโบสถ พฤติกรรมของผู้ปฏิบัติอุโบสถทั้ง ๒ อย่างนี้ ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่รุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก^{๔๙}

อริยอุโบสถ เป็นการสมาทานรักษาอุโบสถของผู้ปรารถนาความเพียร คือ ทำจิตที่เศร้าหมองนั้นให้ผ่องแผ้ว โดยระลึกถึงพระพุทธคุณ เมื่อระลึกอย่างนี้จิตย่อมผ่องใส เกิดปีติปราโมทย์ ละกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตเสียได้ ครั้นแล้วก็ระลึกถึงพระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ตามลำดับ หรืออีกอย่างหนึ่ง อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ระลึกถึงศีลของตนอันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกติเตียน เป็นทางแห่งสมาธิ เมื่อเธอระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น เธอย่อมละอุปกิเลสแห่งจิตเสียได้ หรืออีกอย่างหนึ่งระลึกถึงเทวดา และธรรมที่ทาบুদ্ধให้เป็นเทวดาว่า เทวดาชั้น จาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา คุณิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตติ พรหมกายิกา และเหล่าเทวดาที่สูงขึ้นไปกว่านั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาเช่นใด จุตจากภพนี้จึงได้เกิดในภพนั้นๆ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เช่นนั้นของเราก็มียู่พร้อมเหมือนกัน เมื่อระลึกอย่างนี้จิตย่อมผ่องใส เกิดปีติ ปราโมทย์ ละกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตเสียได้^{๕๐}

^{๔๘} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๓ – ๒๘๑.

^{๔๙} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๓ – ๒๘๑.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. ๒๐/๓๑/๒๘๐-๒๘๘., อัง.ติก.อ. ๑/๓/๓๘๒-๓๘๐.

อริยอุโบสถนั้น เป็นอุโบสถของพระอริยบุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากกรรมที่เป็นปฏิกัมมต่อพรหมจรรย์ เว้นจากการกล่าวคำเท็จ เว้นจากการเสพของมีนเมา เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และการทัดทรง ตกแต่ง เครื่องประดับ เครื่องใส่ทา และเว้นจากการนั่งหรือนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ ภายในขัดด้วยนุ่นหรือสำลี แล้วตรัสต่อไปว่า อริยอุโบสถนี้ที่บุคคลสมาทานรักษาแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความแผ่ไพศาลมาก ที่ว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มากนั้น พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบให้นางวิสาขาเห็นว่า พระราชาเสวยราชสมบัติ และเป็นใหญ่ใน ๑๖ แคว้น สมบูรณ์ด้วยรัตนทั้ง ๗ ประการ ถือว่า การเสวยราชสมบัตินี้ยิ่งใหญ่ที่สุดแล้ว ยังมีถึงเศษเสี้ยวที่ ๑๖ ของอานิสงส์ที่เกิดจากการสมาทานรักษาอุโบสถศีลเลย

ที่กล่าวมานั้นเป็นอานิสงส์ของการอยู่จำรักษากุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา ที่เข้าไปทูลถามอานิสงส์ของการรักษากุโบสถ อานิสงส์ส่วนนี้ได้กล่าวถึงการเกิดในสวรรค์แต่ละชั้น ของผู้รักษากุโบสถศีลที่จะพึงเข้าถึง ฉะนั้นผู้รักษากุโบสถศีลจะได้รับอานิสงส์ คือได้บังเกิดในสวรรค์อย่างแน่นอน

ในสักกสูตร ได้กล่าวถึงการอยู่จำศีลอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ถือว่าเป็นลาภเป็นสิ่งที่ได้มาโดยยาก ผู้ปฏิบัติพยายามรักษาด้วยความไม่ประมาท มีจิตใจมั่นคง จะได้เสวยความสุขโดยแท้จริง ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “สากยะทั้งหลาย ในชีวิตซึ่งมีความน่ากลัวด้วยความตายอย่างนี้ การที่ท่านทั้งหลายเข้าอยู่รักษากุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในกาลบางคราว และไม่เข้าอยู่รักษาในกาลบางคราว นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ลาภของท่านทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ได้แล้วโดยยากของท่านทั้งหลายเหล่านั้น “สากยะทั้งหลาย สาวกของเราในพระศาสนานี้ ที่เป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีจิตที่มั่นคงปฏิบัติเข้าอยู่รักษากุโบสถ ตามที่เราสั่งสอนไว้ ตลอดเวลา ๑๐ ปี พึงเป็นผู้เสวยความสุขไปตลอด ๑๐๐ ปีบ้าง ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ ปีบ้าง ตลอด ๑,๐๐๐,๐๐๐ ปีบ้าง และสาวกผู้นั้นแล พึงเป็นพระสกทาคามีก็มี เป็นพระอนาคามีก็มี หรือที่แน่นอนก็เป็นพระโสดาบัน^{๑๑๑}

ซึ่งพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงอานิสงส์ หรือคุณประโยชน์ของการรักษากุโบสถศีล แก่ชาวสากยะให้พวกเขาได้อยู่รักษากุโบสถศีล ซึ่งถือได้ว่าเป็นลาภอันประเสริฐ เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยาก จนชาวสากยะเกิดความเลื่อมใสพากันอยู่รักษากุโบสถศีล

^{๑๑๑} คุราละเยียดใน อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๐ – ๑๐๒.

อานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีลนั้น ยังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระสูตรคัมภีร์ และในคัมภีร์ประเภทอื่นซึ่งแต่งขึ้นภายหลัง ดังเช่นในคัมภีร์มังคลัตถปิณี ภาค ๑ และภาค ๒ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลายเรื่อง ขอกล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีลอีกเรื่อง ซึ่งมีปรากฏในพระไตรปิฎก ที่แสดงให้เห็นว่าการรักษาอุโบสถศีลทำให้ไปเกิดเป็นนางเทพธิดาได้ ดังเรื่องของนางอุตรา ซึ่งจะได้อีกเล่าพอสังเขปต่อไปนี้

ท่านโมคคัลลานเถระ ได้ขึ้นไปเยี่ยมเยียนเทวดาชาวสวรรค์ ได้พบกับนางเทพธิดาชื่ออุตรา ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงได้ถามว่า แม่เทวดาเธอมีผิวพรรณผ่องใสยิ่งนัก ส่องสว่างไปทุกทิศทุกทางประกายพริก ที่เธอมีผิวพรรณผ่องใสเช่นนี้ด้วยบุญอะไรหนอ ผลสัมฤทธิ์แก่เธอ ณ ที่นี้ด้วยบุญอะไรหนอ โภคะทั้งหลายเกิดขึ้นแก่เธอด้วยบุญอะไรหนอ นางเทพธิดาจึงตอบไปว่า เมื่อตอนตนได้อยู่ครองเรือนในโลกมนุษย์ ไม่ได้มีความริษยา ไม่ได้ความตระหนี่ และไม่มีมานะ ไม่มีการตีเสมอ ไม่โกรธเคือง ปฏิบัติตามคำสั่งของสามี ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถเป็นนิตย์ และตนยังได้รักษาอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ตลอดวันจาตุทถี วันปณฺจทถี และวันอัฏฐมีของปีกษัย และอยู่รักษาปาฏิหาริย์อุโบสถด้วย ฉันทสังวรในศีลทั้งหลายอยู่ทุกเวลา มีความสำรวมและแจกจ่ายทาน จึงได้มาครองวิมานนี้ ฉันทนั้นขึ้นชมในสิขาบท ๕ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการกล่าวเท็จ เว้นจากการประพฤติดังในกาม และอยู่ห่างไกลจากการดื่มน้ำเมา ฉลาดรู้รอบรู้ เป็นอุบาสิกาผู้มีศีลของพระโคตมผู้มีจักขุทรงพระยศ

ดังนั้น ตนจึงได้เสวยผลบุญของตน เป็นผู้มีความสุขและไม่มีโรค การที่ตนมีผิวพรรณผ่องใสเช่นนี้ ก็ด้วยผลบุญ ผลสุจริตสัมฤทธิ์ ณ ที่นี้ ด้วยบุญนี้ โภคะทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยบุญนี้^{๑๐๒}

อานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีลที่กล่าวมา เป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคล หมายความว่า ใครรักษาศีลได้ครบบริบูรณ์ ผู้นั้นย่อมได้รับอานิสงส์ดังกล่าว ซึ่งเกิดผลเฉพาะแก่ผู้ปฏิบัติ แต่ถ้าบุคคลหมู่คณะใด เมืองใด ประเทศใด พร้อมใจกันหมั่นในการรักษาศีลไม่ให้ขาดตกบกพร่อง อานิสงส์ย่อมเกิดขึ้นครอบคลุมทั้งแผ่นดิน เมืองนั้น ประเทศนั้น ก็จะมีแต่ความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอยู่ดีมีสุขกันทุกคน ในทำนองกลับกัน ถ้าเมืองใด ประเทศใด มีแต่บุคคลผู้ทุศีล บ้านเมืองนั้นก็จะประสบทุกข์ภัย คือ ความอดอยากยากแค้นไปทั่วทุกหย่อมหญ้า ดังมีเรื่องปรากฏใน กุรุธรรมชาดก^{๑๐๓} มีใจความโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ในสมัยก่อนพุทธกาล พระเจ้าธนัญชัยโกรพยะผู้เป็นเจ้าเมืองแคว้นกุรุรัฐ เสด็จสวรรคตแล้ว พระราชโอรสจึงได้เสวยราชสมบัติแทน ทรงพระนามว่าพระเจ้าธนัญชัยโกรพยะ พระมหากษัตริย์องค์ใหม่นี้ ทรงดำรงมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม และทรงรักษากุรุธรรม คือ ศีล ๕

^{๑๐๒} พุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐ – ๒๒.

^{๑๐๓} อรรถกถา ขุททกนิกาย ดิโกนิบาตชาดก กุรุธรรมชาดก, มก. เล่ม ๕๘ หน้า ๑๕๐-๑๕๓.

อันเป็นธรรมเนียมของชาวกรุงศรีอยุธยา พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนชาวเมืองทั้งหลาย ต่างก็ยึดมั่นในกฐณหรือศีล ๕ เหมือนกัน นอกจากนั้น พระองค์ยังได้สร้างโรงทานขึ้นในพระนครถึง ๖ แห่ง ซึ่งแสดงถึงสภาพเศรษฐกิจที่ดีมาก

ส่วนเมืองทันตบุรีซึ่งมีพระเจ้ากาสิงคราช เป็นกษัตริย์ปกครอง และอยู่ไม่ห่างจากแคว้นกรุงศรีฯ ชาวเมืองต่างอดอยากยากแค้น ถูกโรคต่างๆ ระบาดอยู่เสมอเพราะเกิดฝนแล้ง ข้าวขาดแคลน ประชาชนจึงพากันเข้าไปร้องทุกข์อยู่ที่ประตูพระราชวัง พระเจ้ากาสิงคราชจึงตรัสถามบรรดาราชทูตว่า เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเช่นนี้ พระมหากษัตริย์แต่โบราณทรงมีวิธีแก้ไขปัญหาย่างไร ราชทูตทั้งหลายจึงกราบทูลว่า กษัตริย์ในครั้งนั้นจะทรงบริจาคทาน และทรงถืออุโบสถศีลอยู่ในปราสาทตลอด ๗ วัน ฝนจึงจะตก ราชทูตก็จะหว่านข้าว ค่ำกล้า ทำมาหากินได้

พระเจ้ากาสิงคราชจึงทรงปฏิบัติตามคำกราบทูลของราชทูต แต่ฝนก็ยังไม่ตก พระองค์จึงทรงปรึกษาราชทูตกับบรรดาอำมาตย์ทั้งหลาย บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายจึงกราบทูลให้ขอพญาช้างเผือกมงคล จากพระเจ้าธัญชัยโกมลพะ มาสู่ทันตบุรีฝนก็จะตกบริบูรณ์ พระเจ้ากาสิงคราชจึงโปรดให้หาพราหมณ์ ๘ คน เดินทางไปกรุงอินทปัตต์ แคว้นกูฏ ทูลขอพญาช้างเผือกต่อพระเจ้าธัญชัยโกมลพะ ตามคำกราบทูลของเหล่าอำมาตย์ พราหมณ์ทั้ง ๘ คน จึงได้เดินทางไปขอช้างเผือกจากพระเจ้าธัญชัยโกมลพะ พระองค์ก็พระราชทานพญาช้างเผือกให้ด้วยความยินดี พราหมณ์จึงนำไปถวายพระเจ้ากาสิงคราช แต่ฝนก็ยังไม่ตกตามความปรารถนา

พระเจ้ากาสิงคราช จึงทรงปรึกษาราชทูตกับบรรดาอำมาตย์ เพื่อหาวิธีทำให้ฝนตกลงมาอีก หมู่อำมาตย์จึงกราบทูลว่า พระเจ้าธัญชัยโกมลพะนั้นทรงรักษากฐณ คือ ศีล ๕ อยู่เป็นนิตย์ ฝนจึงตกลงมาในประเทศของพระองค์ทุกๆ ๑๕ วัน ควรจะโปรดให้นำพญาช้างเผือกไปถวายคืน แล้วทูลขอจาริกกฐณ ลงในแผ่นดินทองมาถวายให้พระองค์ปฏิบัติ ถ้าทรงทำเช่นนี้แล้ว ฝนจึงจะตกในอาณาจักรของพระองค์ พระเจ้ากาสิงคราช ทรงสดับเช่นนั้นแล้วก็ทรงเห็นชอบ จึงโปรดให้พราหมณ์ทั้ง ๘ คน กับอำมาตย์ เป็นราชทูตนำพญาช้างเผือกไปถวายคืน ณ กรุงอินทปัตต์ และถวายเครื่องราชบรรณาการ พร้อมทั้งให้ทูลขอจาริกกฐณมาด้วย พราหมณ์และอำมาตย์ทั้งหลายรับพระราชโองการแล้ว ก็กราบถวายบังคมลาไปปฏิบัติตามรับสั่ง เมื่อพราหมณ์และอำมาตย์ซึ่งเป็นราชทูตแห่งกรุงกาสิงคราชถวายพญาช้างเผือก และถวายเครื่องราชบรรณาการคืนแล้ว จึงกราบทูลขอกฐณจากพระเจ้าธัญชัยโกมลพะ แต่พระองค์ไม่ทรงพระราชทานให้ เพราะทรงไม่แน่วพระทัยว่ากฐณของพระองค์บริสุทธิ์ผุดผ่อง เพราะเคยทรงแผลงพระศรลูกหนึ่งตกลงไปในสระน้ำ ทรงสงสัยว่าลูกศรนั้น อาจจะไปถูกปลาตัวใดตัวหนึ่งถึงแก่ความตาย จึงทรงแนะนำให้หมู่พราหมณ์และอำมาตย์ ไปทูลขอกฐณจากพระราชมารดาของพระองค์ แต่บรรดาราชทูตก็ยืนยันว่า พระองค์ไม่มีเจตนาจะฆ่าสัตว์ ศีลคงไม่ขาด ขอให้พระองค์พระราชทานกฐณให้ด้วยเถิด พระเจ้าธัญชัยโกมลพะ จึงทรงอนุญาตให้ราชทูตจาริกกฐณลงในแผ่นดินทอง ซึ่งก็คือศีลนั่นเอง

เมื่อราชทูตจตุรกรรมแล้ว จึงนำไปถวายพระเจ้ากาสิงคราช กราบทูลเรื่องความสงสัยในศีลของคนเหล่านั้นให้ทรงทราบทุกประการ พระเจ้ากาสิงคราชทรงโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง แล้วได้ทรงตั้งพระทัยรักษาศีลให้บริสุทธิ์นับแต่บัดนั้น ฝ่ายพราหมณ์และอำมาตย์ทั้งหลายก็ตั้งใจรักษาศีลตาม ตลอดจนประชาชนทั่วแคว้นต่างชักชวนกันรักษาศีล ต่อมาฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารบริบูรณ์

จะเห็นได้ว่าการรักษาศีลในระดับของมวลชนนั้น มีผลทำให้บรรยากาศของโลกดีขึ้น ฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งจะมีผลต่อการทำเกษตรกรรมให้ได้ผลดี เศรษฐกิจของประเทศนั้น เมืองนั้นย่อมเกิดผลดีตามไปด้วย แต่หากคนในบ้านเมืองใดไม่ประพฤติธรรม บ้านเมืองนั้นย่อมได้รับผลตรงกันข้าม ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน ชัมมิกสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในเวลาที่พระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม^{๑๐๔} แม้พวกข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พราหมณ์และคหบดีก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้ชาวนิคมนและชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิคมนและชาวชนบทไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็โคจร(หมุน)ไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรไปไม่สม่ำเสมอ หมู่ดาวนักษัตรก็โคจรไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรโคจรไปไม่สม่ำเสมอ คีนและวันก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อคีนและวันหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เดือนหนึ่งและครึ่งเดือนก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อเดือนหนึ่งและครึ่งเดือนหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ฤดูและปีก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อฤดูและปีหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ลมก็พัดไปไม่สม่ำเสมอ พัดไปพัดทางไม่สม่ำเสมอ เมื่อลมพัดไปไม่สม่ำเสมอ พัดไปพัดทางไม่สม่ำเสมอ พวกเทวดาก็ขัดเคืองใจ เมื่อพวกเทวดาขัดเคืองใจ ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็ออกรวงสุกไม่พร้อมกันภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ทั้งหลายบริโภคข้าวกล้าที่สุกไม่พร้อมกันย่อมมีอายุสั้น ๑ มีผิวพรรณไม่ดี ๑ มีกำลังไม่ดี ๑ มีความเจ็บป่วยมาก ๑^{๑๐๕}

ตัวอย่างที่กล่าวมา ย่อมแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่ส่งผลให้เห็นในชาติปัจจุบัน ทั้งต่อตนเอง คือ เป็นหลักประกันของชีวิต และต่อสังคมส่วนรวม ทำให้สังคมดี สิ่งแวดล้อมดี เศรษฐกิจก็ดีขึ้น

^{๑๐๔} ไม่ตั้งอยู่ในธรรม หมายถึง ไม่เก็บพลี (ภาษี) ๑๐ ส่วนที่พระราชาในกาลก่อนตั้งไว้ และอาญาอันสมควรแก่ความผิด เก็บพลีเกินและลงอาญาเกินความผิด (อ.จตุกก.อ. ๒/๓๐/๓๕๓)

^{๑๐๕} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๑๑๔ – ๑๑๕.

อุโบสถศีลสร้างความเสมอภาคแก่มนุษย์ การรักษามุขีอุโบสถศีลทำให้ชาวบ้านโนนเมืองมีความเสมอภาคกันไม่แบ่งฝักแบ่งฝ่าย ซึ่งสอดคล้องกับในอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต กล่าวถึงอุโบสถศีลว่าสามารถสร้างความเสมอภาคแก่มนุษย์ได้ ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับอุบาสกชื่อว่า วาเสฏฐะ ว่า

วาเสฏฐะ แม็กษัตริย์ทั้งหลาย พรหมณ์ทั้งหลาย แพศย์ทั้งหลายและศูทรทั้งหลาย พึงเข้าจำอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ การเข้าจำนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาล แก่กษัตริย์ แก่พรหมณ์ แก่แพศย์ และแก่ศูทรทั้งหลายเหล่านั้น ช่วงกาลนานเหมือนกัน (คือได้ไปเกิดในสุคติได้เท่าเทียมกัน) แม้หากชาวโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ พึงอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ การเข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน แก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แม้แต่ต้นสาละใหญ่ๆ ถ้าสามารถเข้าจำอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการได้ การเข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้น ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน แก่ต้นสาละใหญ่ๆ เหล่านั้นเหมือนกัน^{๑๑๖}

สรุป

จากการศึกษาเรื่องอุโบสถศีลในพระพุทธศาสนาเถรวาทพบว่า อุโบสถศีล หมายถึง วันอุโบสถและการรักษามุขีอุโบสถศีล หรือศีลอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่ฆราวาสผู้ครองเรือน ต้องการที่จะปฏิบัติรักษาให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก อุโบสถศีลมีความสำคัญอันยิ่งใหญ่ มหาศาลมาก ผู้รักษามุขีอุโบสถตลอดปาฏิหาริย์ปักษ์ เมื่อตายไปได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรเทพธิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีวิมานที่สวยงาม มีบริวารมากมาย มนุษย์เราในปัจจุบันน่าจะหันมาสนใจปฏิบัติรักษามุขีอุโบสถศีลกันให้มาก เพียงแค่วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง หรือ ๓ วัน ๓ คืน หรือ ๓ เดือนตลอดพรรษาเป็นปาฏิหาริย์ปักษ์ หากผู้ใดต้องการสมบัติใหญ่ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ก็ควรรักษามุขีอุโบสถศีล เพื่อสั่งสมบุญบารมีแก่ตนไว้

^{๑๑๖} คุรายละเอียดใน อัง.อุฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๔/๓๑๒-๓๑๔., อัง.อุฏฐก.อ.(ไทย) ๔/๔๒๕., อัง.อุฏฐก.อ.(ไทย) ๓/๔๔/๒๕๘-๒๕๙.